

Osmanlı İmparatorluğu'nda Çingenerin Sosyo- Ekonomik Yapıları*

Socio-Economic Structures of Gypsies in the Ottoman Empire

İsmail ALTINÖZ**

ÖZET

Osmanlı toplumunda diğer vatandaşlar gibi can, mal ve namuslarının korunması karşılığında Çingener de vergi vermekle yükümlü idiler. Çingenerin Müslüman ve Gayrimüslimlerinden vergilerin ne şekilde alınacağı, bunların miktarı ve toplanma usulüne ilişkin olarak tahrir kayıtlarında bilgiler yer almaktadır. Cizye vergisi İslâm Devleti'nde yalnız Müslüman olmayan teb'anın yani zimmilerin kendilerinin korunmalarına karşılık ödenen bir vergi türü idi. Bu durum göz önüne alındığında Çingene teb'a için farklı bir uygulamanın olduğu görülmektedir. Çünkü cizye Gayrimüslimlerden alınan bir vergi olmasına rağmen Çingenerin hem Müslim hem de Gayrimüslimlerinden cizye alınmıştır. Fakat miktarı farklı tutulmuştur. Çingenerin Müslüman olanlarının her hâne ve müccerredlerinden 22, Gayrimüslimlerinden her hâne ve müccerred olanlarından 25 akçe ispenç alınmakta idi. Bîvelerinden alınan miktar ise 6 akçe idi. Osmanlı Devleti'nin Müslüman Çingenerden cizye alması gerçekten düşündürücüdür. Niçin sadece Gayrimüslimlerden alınan bir vergiyi Müslüman ve Gayrimüslim ayrımı yapmadan bütün Çingenerden almıştır. Bu uygulamanın hukuki dayanağı ne idi?

Bu makalede, Çingenerin Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan son dönemlerine kadar nasıl bir sosyo-ekonomik yapıya sahip oldukları ele alınacaktır. Osmanlı Devleti'nde Çingenerin belirli bir meslekleri ve mekânları bulunmadığından bulunanların ise dâimî statüde olmayıp geçici özellik taşımalarından dolayı kuvvetli bir iktisâdî yapıya sahip olmadıkları, buna bağlı olarak da refah seviyelerinin düşük olduğu söylenebilir. Çingenerin büyük bir çoğunluğunun göçebe bir

* Bu makale; Prof. Dr. Halil İncalık'ın başkanlığını yaptığı Uluslararası Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi Derneği (IAOSEH) tarafından 11-15 Temmuz 2011 tarihleri arasında Avusturya'nın Retz şehrinde düzenlenen 12. Uluslararası Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresine sunulan bildirinin yeniden gözden geçirilerek genişletilmiş halidir.

** Dr. Öğr. Üyesi, KSÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, Kahramanmaraş/TURKEY, e.mail: altinoz@ksu.edu.tr, ialtinoz@hotmail.com

yaşam sürmelerinden ve yerleşik olanların ise, belirli bir meslek ve düzenli bir hayatlarının olmayışından dolayı ekonomik olarak güçlü olmadıkları gözlenmektedir. Fakat, Osmanlı resmî kayıtlarından öğrenebildiğimiz kadarıyla bunlardan alınan vergiler, iktisadi faaliyetlerin boyutu hakkında bilgi vermektedir. Özellikle kırsal kesimden alınan vergiler bunların refah seviyeleri konusunda fikir vermektedir.

Çingenerden alınan cizye miktarları her zaman belli olmayıp bölgeden bölgeye değişiklik gösterdiğinden dolayı bunların refah seviyeleri konusunda net bir bilgiye ulaşmanın güç olduğu görülmektedir. Ancak, bu cemaatten toplanan cizye miktarı ile diğer cemaatlerden toplanan cizye gelirleri karşılaştırılmak suretiyle bunların ekonomik durumları hakkında bilgi sahibi olunabilir. Ayrıca, tahrir kayıtlarından yola çıkarak bunların sosyo-ekonomik yapıları hakkında fikir edinebilmekteyiz.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Çingener, Sosyo-Ekonomik Yapı, İktisat, Meslek, Refah Seviyesi, Meslekleri, Tahrir.

ABSTRACT

Gypsies living in the Ottoman society were obliged to pay taxes in return for the protection of their lives, properties and honor like other citizens in the Ottoman Empire. Information on how to collect taxes from Muslims and non-Muslims of Gypsies, their amount and the method of collection is included in the tahrir registers. The Djizya tax was a type of tax paid in the Islamic State for the protection of non-Muslim subjects, namely Zimmis themselves. In this case, it is seen that there is a different application for the Gypsy community. Because, although Djizya is a tax levied on non-Muslims, it is taken from both Muslims and non-Muslims of Gypsies. But the amount was applied differently. Twenty-two coins (akçes) were collected from Gypsies from all Muslims and 25 from non-Muslims. The amount received from her widows was 6 coins (akçes). It is really thought-provoking that the Ottoman Empire received a tax from Muslim Gypsies. Why did they only receive a tax from non-Muslims from Gypsies without making any distinction between Gypsies as Muslim and Non-Muslim. What was the legal basis for this practice?

In this article, the socio-economic structure of Gypsies from the foundation of the Ottoman Empire to the last period will be discussed. It can be said that the Gypsies in the Ottoman Empire did not have a certain profession and place, and those who were found did not have a strong economic structure due to their temporary status and therefore their welfare level was low. It is observed that most of the gypsies are nomadic and those who are settled are not economically strong due to the lack of a certain profession and regular life. However, as far as we can learn from Ottoman official registers, the taxes collected from them

provide information about the extent of economic activities. Especially the taxes collected from the rural areas give an idea about their welfare level.

It is seen that it is difficult to obtain clear information about the welfare levels of the gypsies, as the amount of Djizya received from gypsies is not always clear and varies from region to region. However, by comparing the amount collected from this community with the income collected from other congregations, information about their economic situation can be obtained. In addition, we can get an idea about their socio-economic structure based on the registration of tahrir.

Keywords: Ottoman, Gypsies, Socio-Economic Structure, Economics, Occupation, Welfare Level, Professions, Tahrir.

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'nda Çingenerin sosyo-ekonomik yapılarını ortaya koyan şu ana kadar bir çalışma yapılmamıştır. Bu yüzden arşiv malzemesine dayalı olarak orijinal bâkir belgelerin ortaya konulması önemlidir. Toplumsal tarih çalışmalarında tahrir defterleri ile birlikte, arşivin değişik tasniflerinde yer alan kataloglar da incelenmek suretiyle, incelenen topluluğun sosyo-ekonomik ve kültürel yapısı ile birlikte diğer veçheleri de açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır. Özellikle Osmanlı arşiv kayıtları, yani resmî belgeleri, hâlâ orijinal bilgilere ulaşmayı sağlayacak bâkir malzeme yığını olarak karşımızda durmaktadır. Son zamanlarda Batıda etnik çalışmaların yoğunluk kazanmasıyla birlikte Çingenerler üzerine hazırlanmış kitaplar ağırlıklı bir şekilde kendini hissettirmektedir. Ancak, Osmanlı Çingenerlerinin sosyo-ekonomik yapısını ortaya koyan henüz Batılı anlamda bir çalışma ortaya konulmamıştır. Ancak, batı literatüründe tabiatıyla bu konuda yapılan inceleme ve araştırmaların bibliyografik künyelerine kolayca ulaşma imkânı vermektedir. Osmanlı İmparatorluğunun sosyal ve iktisadî yapısında Çingene topluluğunun ve imparatorluk mozağının farklı tonlar taşıyan renklerinin ortaya çıkarılmasında bu kabil detay çalışmalarının gerekliliği açıktır. Konunun kaynaklarının temellerini arşiv malzemeleri oluşturmaktadır. Sosyal hayatta her şey güllük gülistanlık değildir. Zaman zaman sıkıntılar ve baskılar olmuştur. Ayrıca cemaatten kaynaklanan rahatsızlıklar da bu meyanda zikredilebilir. Fakat sebep her ne olursa olsun Osmanlı Devleti'nde Çingenerlere yönelik olarak sistematik bir aşağılama olmamıştır. Esas sorun Osmanlı Devletinde diğer cemaatlerin belirli bir nizam ve intizam içerisinde sistematize edilmesine rağmen, Çingenerin göçebe bir hayat sürmelerinden dolayı sisteme entegre edilemeyişleridir. Bu durum sadece merkezî yönetimden değil cemaatin içtimai ve sosyal yapısından da kaynaklanır.

Osmanlı Devleti'nde Çingenerin belirli bir meslekleri ve mekânları bulunmadığından bulunanların ise, dâimî statüde olmayıp geçici özellik taşımalarından dolayı kuvvetli bir iktisadî yapıya sahip olmadıkları, buna bağlı olarak da refah seviyelerinin düşük olduğu söylenebilir. Fakat, Osmanlı resmî kayıtlarından öğrenebildiğimiz kadarıyla bunlardan alınan vergiler, iktisadi faaliyetlerin boyutu hakkında bilgi vermektedir. Özellikle kırsal kesimden alınan vergiler bunların refah seviyeleri konusunda az da olsa bir fikir vermektedir. Bunun dışında Çingenerin meslekleri ve meşguliyetleri de genel yapıyı anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Çingenerin Sosyo-Ekonomik Yapıları adıyla anılan bu çalışmaya temel teşkil edecek kaynaklar, Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, Tapu-Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadime Arşivi, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi ve Kütüphanesi ile birlikte, Süleymaniye Kütüphanesi ve Beyazıt Devlet Kütüphanesi Nâdir Eserler ve İSAM kütüphanesi'ndeki mevcut belge, kitap ve makaleler kaynaklık etmektedir.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde bu konuda başta Mühimme ve Tersane Defterleri olmak üzere, Maliyeden Müdevver, Ali Emirî, İbnü'l-Emin, Kamil Kepeci, Bâb-ı Asafi, Bâb-ı Defteri, Maden Kalemi, Cizye Muhasebesi Kalemi, Mensûhât Kalemi, Baş Muhasebe ve Baş Mukataa Kalemi, Kıbtîyân Cizye Kalemi, Ahkâm ve Tahrir Defterleri ile birlikte Cevdet tasniflerinden istifade edilmiştir. Bu arşivde yer alan belge ve defterlerde incelediğimiz hükümler, Çingenerin konumlarını, sosyal yaşamlarını, refah düzeylerini, mesleklerini, devlete karşı olan yükümlülüklerini ortaya koyduğu gibi, hangi alanlarda seyir ettikleri hakkında da bilgiler vermektedir. Özellikle bu defterlerdeki hükümler büyük ehemmiyet arz etmektedir.

Çingenerin iktisadi yapıları hakkında bize temel bilgi sunan kaynaklar arasında en önemlileri dönemin tahrir kayıtlarıdır. Çingenerle ilgili tutulan tahrir kayıtlarından bunların ödedikleri cizyeler hakkında fikir sahibi olabiliyoruz. Çingenerden alınan cizye miktarları her zaman belli olmayıp bölgeden bölgeye değişiklik gösterdiğinden dolayı bunların refah seviyeleri konusunda net bir bilgiye ulaşmanın güç olduğu görülmektedir. Ancak, bu cemaatten toplanan cizye miktarı ile diğer cemaatlerden toplanan cizye gelirleri karşılaştırılmak suretiyle bunların ekonomik durumları hakkında bilgi sahibi olunabilir. Ayrıca, tahrir kayıtlarından yola çıkarak bunların sosyo-ekonomik yapıları hakkında fikir edinebilmekteyiz.

1. Çingenerin İktisadî Yapısı: Refah Seviyesi ve Alınan Vergiler

Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Çingenerin iktisadî yapısı hakkında bilgi edinebilmek amacıyla arşiv kayıtları büyük önem taşımaktadır. Osmanlı Arşivi'nin değişik tasniflerinde yer alan kaynaklar arasında en önemlileri tahrir

defterleridir. Osmanlı Arşivi'nde tespit ettiğimiz 6 adet Çingene Sancağı'na ait tahrir defterleri bizlere Çingenelerin sosyo-ekonomik yapıları hakkında detaylı bilgiler sunmaktadırlar.

Osmanlı Devleti'nde Divân-ı Hümayun'da alınan kararların kaydedildiği Mühimme Defterleri önemli bir arşiv kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu defterlerde yer alan bir kayda göre; Osmanlı Devleti'nde hâsıl olan kürekçi ihtiyacının bir kısmı da Çingenelerden karşılanmaktaydı. Rûm (Sivas) beylerbeyine gönderilen bir hükümde, Gurbet ve Çingene taifesinden beş hanede bir kürekçi yazılıp diğer dört hanenin bunlara kefil olmasına ve bunlara ait tanzim edilecek olan defterin merkeze gönderilmesi istendiğine göre; her ne kadar Çingenelerin bu mesleği yapmak istememelerine rağmen kürekçilik mesleğinden bir miktar da gelir elde etmelerinden dolayı, Çingene hayatının sosyo-ekonomik olarak şekillenmesinde bu durum etkin olmaktadır¹. Silahdarlardan Mehmed'e verildiği yazılan ve 22 Cemaziyelahir 973/14 Ocak 1566 tarihini taşıyan Vize Sancağı kadılarına hitaben yazılan bir hükümde, Çingenelerin Vize, Çorlu, Hayrabolu, Silivri, Babaeskisi ve Pınarhisarı kazalarında bulunan korularda, evkâf, emlak vs. serbest tımarlarda ırgatlık yaptıkları anlaşılmaktadır. Bu konuyla alakalı olarak Kanuni Sultan Süleyman döneminde yazılan bir hükümde²:

"Bundan önce o tarafa abkâm-ı şerife gönderilip kimsede altı aydan ziyade ırgat kullanılmayıp her altı ayda icâzet (izin) verip tekrar yerinde tutulması ve kefil bulmayan levend taifesinden istihdam edenlerin sürülürü sürülür diye tenbih olunmuştu. O emrim aynen geçerlidir" buyurulmuştur.

Klasik Çingene ailesinde kadının önemli bir yeri bulunmaktadır. Özellikle kadınların aile ekonomisine önemli katkılar sağladıkları bilinmektedir. XVII. yüzyılda Yanya'da yaşayan Çingene kadınların kefare kadınları gibi kırmızı çukadan yedekçi berataları giydikleri, kocalarının demircilik mesleğiyle uğraşmalarından dolayı bazen körük çekerken bazen de demir dövduklarine işaret edilmektedir³.

Osmanlı Devleti'nde tahrir sistemi idârî-mâlî sistemin esasını teşkil etmektedir. Bu yüzden fethedilen bölgeler, tımar sisteminin gereği olarak, gelir kaynaklarının tespiti maksadıyla tahrir tâbi tutulmakta, burada bulunan vergi mükellefleri evli veya bekâr şahısların tek tek isimleri, zirâat alanları, yetiştirilen mahsuller ve bunlardan alınan vergiler tahrir defterlerine kaydedilmekte idi⁴. Daha çok vergi ve nüfus durumunu öğrenmek amacıyla yapılan tahrir kayıtları, Osmanlı Devleti'ndeki Çingene nüfusu ve bunlardan alınacak vergileri de tespit amacıyla Çingene tahrirlerinin yapıldığı görülmektedir.

¹ COA, MD-23, 350/784.

² COA, MD-5, 260/663.

³ EVLİYA ÇELEBİ, *Seyahatnâme*, VIII, Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankoff, İstanbul:Yapı-Kredi Yay., 2003, s.291-292.

⁴ Feridun M. Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara:TTK Yay., 1989, s.2-3.

Osmanlılarda vergi ve nüfus tespitleri aile (hâne) sayımına dayanmakta ve sayımlarda vergi verebilecek durumda olan nüfus esas kabul edilmekteydi. Bundan dolayı sadece aile reisleri ve aileye gelir sağlayabilen durumdaki erkek fertler sayılmaktaydı. Bu sonuncular ise, mücerred (bekâr) olarak nitelendirmekte ve tahrir defterlerine mücerred olarak kaydedilmekteydiler. Osmanlı tahrir defterlerinde nüfus, “*avârız hânesi*” ve “*hâne-i gayr ez avârız*” olarak ikiye ayrılmaktaydı. Avârız hâneleri, vergilendirilebilir veya fiilen vergilendirilmiş hâneleri ifade ederken, gayr ez avârız deyimini de vergiden muaf olan sınıfları ifade etmekteydi. Osmanlı bütçelerinde ise, avârız düzenli olmayan gelirlerin başlıcalarını teşkil etmekteydi. Bu tip vergilerin büyük bir çoğunluğu “*avârız*” adı altında tahsil edilmekle birlikte, bazıları da “*bedel-i avârız*” olarak kayda geçer ve bu şekilde toplanmaktaydı⁵.

Tahrir defterleri esas olarak tımar sistemi çerçevesinde merkezi hazineyi ilgilendiren çok çeşitli vergi kalemlerini içerirken, avârız ve cizye defterleri, XVII. yüzyılda merkezi hazinenin en önemli gelir kaynakları haline gelen avârız ve cizye vergileriyle ilgilidir. Her iki vergi de tek tek veya gruplar halinde şahıslardan alındığı için, avârız ve cizye defterleri yalnızca bu vergilere tâbi nüfusla ilgili veriler içermektedir⁶.

Osmanlı Devleti’nde Çingenelerin tımar sistemine dâhil edilerek vergilerinin düzenli olarak toplanması amacıyla çeşitli tarihlerde tahrir işleminin gerçekleştiği görülmektedir. Bunun dışında vergi memurlarının Çingenelerin vergilerini kayıt altına almak amacıyla çaba içerisinde oldukları anlaşılmaktadır. Nitekim bu konuyla alakalı olarak Tuna defterdarı Mahmud efendi tarafından tahrir olunan Rumeli’deki Çirmen, Çingene ve Kızılca müsellemlerinden Filibe, Zağra-i Atik, Çirmen, Akçakızanlık, Yenice-i Zağra, Edirne ve Hasköy nahiyelerinde eskiden kayıtlı bulunan 293.807 akçe maktuaları bulunduğu ve burada bulunan çiftliklerin tahrir edilmesinden sonra ocaklardan hazine defterine tatbik olunan 32.682 akçe zuhur ettiğinden bunun kayd altına alınarak her yıl bu miktarın toplanarak merkeze gönderilmesi istenmektedir⁷.

Osmanlı döneminde Çingeneler, tarımsal faaliyetlerin bir parçası olan çeltik işlerinde de çalışmakta idiler. Pazarcık ve Sofya kazalarındaki çeltiklerin çamurlarını senede üç defa kaldıran Kıptilere yevmi 18 pâre ücret verilmesine karar verilmiştir⁸. Çingenelerden öşür vergisi alındığına göre, bunların bir kısmının tarımla uğraştıklarına hükmedilebilir⁹.

⁵ Halil Sahillioğlu, “Avârız”, *DİA*, IV, 108-109.

⁶ Oktay Özel, “Avarız ve Cizye Defterleri”, *Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik*, Ankara:DİE Yay., 2000, s.36.

⁷ COA, *Bâb-ı Defteri, Baş Muhasebe D.BŞM.*, nr.173. (1061/1651 tarihli hüküm)

⁸ COA, *Cevdet/İktisat*, nr.1442. (13 Rebiülahir1251/6 Ekim1835)

⁹ COA, *MAD-10851/17165*.

Osmanlı Devleti, Çingenerin göçebe hayat sürmelerinden dolayı, onların haraçlarını düzenli olarak toplayamamış ve bundan ötürü de Çingeneri yerleşik hayata geçirmek için onlara toprak vermek suretiyle ziraat yapmalarını teşvik etmiştir¹⁰. Ancak bu uygulamada başarılı olunamamıştır.

Osmanlı Devleti'nde cizye tahsili genellikle hâne hesabı üzerinden alınmaktaydı. 1683'teki Viyana bozgunundan sonra devletin mâli bir buhrana girmesi nedeniyle dönemin sadrazamı Köprülüzâde Mustafa Paşa tarafından bir cizye reformu yapılmıştır¹¹. Devletin cizye politikası 1691 yılından itibaren değişmiş, 1691'deki cizye reformundan önce cizyeler hâne üzerinden toplanmakta iken, 1691'ten itibaren nefer üzerinden toplanmaya başlanmıştır¹².

1691 cizye reformuyla vergi oranları, fikhî hükümlere dayanılarak a'îlâdan 48 dirhem, evsattan 24 dirhem ve ednâdan 12 dirhem olarak belirlenmişti. Cizye Muhasebesi Kaleminde yer alan Hıristiyan ve Yahudilerin cizyeleri ile Maden kaleminde bulunan Eflak, Boğdan, Dubrovnik ve Kıbtîyân cizyeleri Osmanlı Devleti'ndeki toplam cizye geliri hakkında fikir vermektedirler¹³. Bu reformla devlet gelirlerinin bütçelere fonksiyonel bir biçimde yansıtılması için önemli adımlar atılarak hemen hemen bütün cizye gelirleri bir kalemde toplanmaya çalışılmıştır. Ancak, Cizye Kalemi dışında yer alan gümrük, maden ve Kıbtîyan cizyesi gibi gelirlerin 1716 yılında belli kalemlerde toplanmasına yönelik yapılan çalışma maliye memurlarının aldıkları vergi ve harçların düşmesine neden olabileceğinden başarısız olmuştur¹⁴.

1691 yılından sonra Çingenerin Müslüman olanlarından 650'şer akçe kâfirlerinden 720'şer akçe bedel-i avâriz alınması kararlaştırılmıştır¹⁵.

Viyana savaşları dolayısıyla sınır boylarında dağınık halde bulunan Kıptîlerden 1691-2 yılına mahsup olmak üzere her birinden maktu olarak 340'ar akçe alınmasına karar verilmiştir¹⁶. Avusturya harpleri nedeniyle devletin para sıkıntısı çektiği bir dönemde, Mustafa II.'nin ilk saltanat yıllarında (1106/1695) diğer vergiler ile birlikte Çingenerin vergilerinde büyük bir artış olduğu

¹⁰ COA, *Cevdet-Dâbilîye*, nr.15340.

¹¹ Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul:Dergah Yay., 1985, s.136-140.

¹² Bu konudaki değişiklikler hakkında bkz. Özel, *a.g.m.*, s.38 vd.

¹³ Tabakoğlu, *Gerileme Dönemi*, s.136-141.

¹⁴ Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul:Dergah Yay., 1994, s.174. 1691 yılında cizye gelirlerinin tek kalemde toplanmasıyla maliye dairelerinin işlevlere göre çalışır hale getirilmesi yolunda önemli bir adım atılmıştı. 1716 yılında bu mesele daha kapsamlı bir şekilde ele alındı. Gümrük, maden, Kıbtîyân cizyesi, mukataalar, salyâneler gibi çeşitli kalemlere dağılmış işletmelerin belirli kalemlerde toplanmaları öngörüldü. Kıptî ve zimmi cizyelerinin de dağınık olması uygun görülmemiş Maden Kaleminde olan Kıptîlerin cizye ve maktularının da ehl-i zimmet cizyelerinin kayıtlı olduğu Cizye Muhasebesine aktarılması düşünülmüştü. Bkz. COA, *Cevdet/Maliye*, nr.2610. 1.1129/12.1716.

¹⁵ COA, *KK-2473*.

¹⁶ COA, *a.g.d.*, *göst. yer.*

görülmektedir. Bu döneme kadar 45.000 kuruşa toptan mukataaya verilirken, bundan sonra evrâk sistemine geçilerek nefer üzerinden toplanmaya başlamıştır. Böylece, Müslümanlardan 5, Hristiyanlardan 6 kuruş tâyin olunarak toplam 260.000 kuruşun parça parça toplanması hedeflenmişti¹⁷. Ancak, bu hedefin gerçekleşmediği anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devletine tâbi devletlerin ödedikleri maktu cizye ile Kıbtîlerin ödedikleri cizyeden hariç tutulmak şartıyla bütün cizye gelirleri Cizye Muhasebesi Kaleminde toplanmasına karar verilmişti. Cizye Muhasebesi Kalemi dışında kalan Eflak, Boğdan (Moldavya), Dubrovnik cizyesiyle birlikte Kıbtîyân cizyesi de eskiden olduğu gibi Maden kaleminde yer almaktaydı. Ancak, bu uygulama imparatorluğun bütün coğrafyasına teşmil edilememiş, Mısır ve civarı ancak Sultan I. Mahmud zamanında 1734'te bu sisteme dâhil edilebilmiştir¹⁸.

Bütçelerde büroların gelirleri kaydedilip sonra türlerine göre ayrılırdı. Bu ayrımda; cizye gelirlerine dâhil edilen Maden kaleminin denetlediği Eflak-Boğdan ve “Kıptiyan cizyeleri mukataa defterlerinde”, mukataa gelirleri içinde yer alırdı. Kıptiyan cizyelerinin mukataa gelirlerine dâhil edilmesi, tahsilinin iltizam yöntemi ile yapılmasından idi. 1106/1694 yılında, hazineye daha fazla gelir getireceği düşüncesiyle bunların da, kefere cizyesi gibi evrak ile tahsil edilmesine karar verilmiş ve yine diğer devlet mukataaları gibi kalemler halinde taliplerine satılması yönünde ferman çıkarılmıştı¹⁹.

Osmanlı vergi sisteminde vergiler toplanmadan maliye kaleminde bir sonraki yıla ait kâğıtlar hazırlanmakta idi. 5 Ramazan 1113/3 Şubat 1702 tarihinde 2650 adet Kıptîyân kâğıdı hazırlanmıştı²⁰. Aynı dönemde kalelerde yer alan bazı yeniçerilerin tezkereleri haşebî kâğıda yazılmakta ve bu haşebî kâğıdın çeşitli renkleri kullanılmakta idi²¹. Tezkirelerde geçen tâbiriyle “*ehl-i zîmmet*” ve “*Kıbtî cizye kağıtları*”nda bunlar için gerekli olan miktarlar ayrı ayrı gösterildiğinden bunların oranlarını da öğrenmek mümkün olabilmekteydi²².

¹⁷ M. Tayyib Gökbilgin, “Çingeneler”, *İ. A.*, III, s.424; Raşid, *Tarih*, II, 328 v.d.

¹⁸ Tabakoğlu, *Gerileme Dönemi*, s.136-140.

¹⁹ Raşid, *Tarih*, V, 126-127.

²⁰ COA, *Bâb-ı Defteri, Maden Mukataası Kalemi, Kıbtîyan Cizyesi* (D.MMK.KBC.), Dosya No:2/104.

²¹ “1114 (1702-1703) yılı kıbtî maktu cizyeleri için 120 deste beyaz ve 40 deste nobudî haşebî kâğıt (5 Muharrem 1114/1 Haziran 1702 tarihli divân tezkiresi: D.BŞM.KGB, dos. 8/158); 1115 (1703-1704) yılı cizye evrakı için 140 buzme beyaz haşebî kâğıt (Cemâzıyelâhur 1114/15 Kasım 1702 tarihli tesellüm tezkiresi:dos.8/159); 1128 (1715-16) yılı kıbtî cizyesi için 180 deste beyaz haşebî ve 70 deste sâmanî (9 Zilkâ'de 1127/7 Kasım 1715 tarihli divân tezkiresi ve tesellüm şerhi:dos. 16/53); 1135 (1722-23) yılı kıbtî cizye evrakı için 180 deste beyaz ve yetmiş deste elvan haşebî kâğıt (9 Şevâl 1134/23 Temmuz 1722 tarihli divân tezkiresi ve tesellüm şerhi:dos.30/23); 1147 (1734-1735) yılı kıbtî cizyeleri için 180 deste beyaz ve 70 deste elvan haşebî kâğıt (5 Şevâl 1146/11 Mart 1734 tarihli divân tezkiresi:42/151) verildiği görülmektedir”. Bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, İstanbul:

Kubbealtı Neşriyatı, 1994, s.35, 35ⁿ-36ⁿ.

²² On vakıyye ehl-i zimmet, bir vakıyye Kıbtîler için olmak üzere toplam 11 vakıyye: D.BŞM.KGB, dos.52/89. bkz. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s.45, 45ⁿ.

1716 yılında Sadrazam Ali Paşa (1713-1716) tarafından gelir-gider bürolarında geniş boyutlu bir düzenleme yapılmış, bu düzenlemeyle; İstanbul ve Kefe mukataası ile kaydı Cizye muhasebesinde bulunan Akçekoyunlu adet-i Ağnam mukataası defterleri Haslar kalemine, Maden kaleminde Kıbtıyan cizyesi defterleri Cizye muhasebesi kalemine, Bursa, Avlonya ve Haremeyn mukataası Mukataa-i Evvel kalemine ve Bursa mukataasındaki Karadeniz Haremeyn mukataasındaki İzmir ve Sakız gümrükleri ile Baş Muhasebe ve diğer kalemlerde bulunan Gümüşhane, Kastamonu ve diğer bölgelerdeki gümüş ve bakır madenleri Maden kalemine aktarılmıştır. Ancak, bu değişiklik uzun sürmemiş, 1716 tarihinin sonlarında Ali Paşa'nın sadrazamlıktan düşmesi sonucu tekrar eski sistem geçerli olmuştur²³.

Maden kaleminin denetiminde olan diğer bir kalem ise, Kıbtıyân Cizyesi Kalemi idi. Anadolu ve Rumeli'de bulunan Çingeneler bu kaleme bağlı olup, avâız türü vergilerden muaf idiler. Bunlardan cizye, ispençe vs. vergilere karşılık maktu olarak yılda bir defa Müslümanlarından 650 ve Gayr-i Müslimlerinden 725 akçe alınmaktaydı²⁴. Kıbtıyan cizyesi “kefere cizyesi gibi” cizye kâğıtlarıyla iltizam yoluyla toplanmakta idi. 1694-5 yılında bütün Anadolu ve Rumeli'nde tahminen 10.000'i Müslüman ve 35.000'i de zimmî olmak üzere toplam 45.000 Kıptîden 31.200.000 akçe vergi elde edilmesi planlanıyordu²⁵.

XIX. yüzyıla gelindiğinde ise, cizyeden muaf tutulan şahısların ellerine vergi tahsildarlarına göstermeleri için sened verilmekteydi. Vergi tahsildarı ise, bu belgeye göre hükmeder ve muaf olan kişiden vergi talep etmez ve kayıtlarına “yedinde senedi olduğu” şeklinde bir şerh düşerdi. Bu minvalde Çeribaşlıları cizye ödemekle mükellef değillerdi²⁶.

Tanzimat döneminde Çingenelerden alınacak cizyeler muhassıllar vasıtasıyla Çeribaşlılarından tahsil olunacağı²⁷ gibi, göçebe olanlar ise, Çeribaşlılar

²³ Bakır Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, İstanbul: Kitabevi, 2003, s.22'den naklen COA, *Cevdet Malîye*, nr.2610.

²⁴ İstanbul Kâimmakamına, İstanbul, Galata ve Haslar kadılarına yollanan bir hükümde “... Maden Mukataası defterlerine bakıldıkta Rumili ve tevâbü kıbtıyanı min külli'l-vücûb serbest olup sâir reâya gibi avâız-ı divâniye ve tekâlif-i saire virmeyüb cümle tekâlifleri kadimden olugeldüğü üzere Müslüman nâmında olanlarından senede bir defa ber vech-i maktû' 650'şer ve keferesinden 725'er akçe cizye, ispenç ve rusüm-ı sâireleri mîrî için yed-i vâhiden...” toplanması istendi. Bkz. COA, KK. Nr.2473 (Evâmîr-i Mâlîye), s.16, 15.01.1103/8.10.1691.

²⁵ Tabakoğlu, *Gerileme Dönemi*, s.149-152'den naklen, *Zübde*, v.295^{a-b}, *Râşid*, II, 328.

²⁶ COA, ML.VRD.CMH, Nr. 224, s. 4.

²⁷ Tanzimat Döneminde Kıptıyân Cizyesinin toplanması ile ilgili hüküm aynen şu şekildedir: “Kıptıyân cizyesi hakkında dahi bu usulün icrâsı lâzım gelüb ancak bunların ekserisi toptan bir mahalde iskân etmeyüb içlerinde göçebesi bulunduğundan topluca bulunan mahaller Kıptıyân cizyeleri muhassıllar ma'rifetile çeribaşlılarından tahsil olunması ve göçebe makuleleri dahi kezâlik çeribaşlıları ma'rifetile kefile rabt olunmadıkca rubsat tezkîresi i'tâ olunmaması ve'l-basıl bu maddeden dolayı emvâl-i cizyeye bir güne kesir ve sekete gelmemesi vesâl-i lâzimesinin istikmâline bakılması ve mevsim-i tahsil an be an takarrüb etmekte olduğundan muhassıllar bemen mahallerine vardıklarında işbu cizye emmalinin ber vech-i usul-ı hasene vechile sür'at-i tahsiline i'tina ve

kanalıyla kefile bağlanmadığı müddetçe ruhsat tezkeresi alamayacaklardı. 1256/1840-1841 yılından itibaren bu yöntemle alınmaya başlanan cizye, Tanzimat'ın uygulanmadığı bölgelerde ise, vali ve mübaşirler vasıtasıyla toplanacaktı²⁸.

Genel olarak gayrimüslimlerden alınan cizye dışında Osmanlı Devleti'ndeki Kıptîlerin de Kıptîlik sıfatları nedeniyle cizye mükellefi olduklarına Abdülatif Şener tarafından dikkat çekilmektedir²⁹. Ayrıca, Çingenerin hem Müslim hem de Gayrimüslimlerinden alınan cizyenin kaldırılmasından sonra, Çingenerden alınan verginin adı değişerek “*Kıptîyan Vergisi*” denilmiştir³⁰.

2. Çingenerden Tahsil Edilen Cizye Vergisi

Osmanlı Devleti'nde baş vergisi olarak nitelendirilen ve çok eski zamanlardan beri alınmakta olan cizye vergisi, sadece devlet hazinesinin önemli gelir kaynakları arasında yer almıyor, aynı zamanda şeriat emirlerinin gereği olarak tahsil edilmekteydi. Cizye vergisi İslâm Devleti'nde yalnız Müslüman olmayan teb'anın yani zimmîlerin kendilerinin korunmalarına karşılık ödenen bir vergi türü idi³¹. Bu durum göz önüne alındığında Çingene teb'a için farklı bir uygulamanın olduğu görülmektedir. Çünkü, cizye gayrimüslimlerden alınan bir vergi olmasına rağmen Çingenerin hem Müslim hem de Gayrimüslimlerinden cizye alınmıştır. Fakat miktarı farklı tutulmuştur³².

Osmanlı vergi sisteminde çift-resmi bazı bölgelerde artırıldığı halde mücerred-resmi aynı nisbette kalmıştır. Yalnız Rumeli Çingeneri, *hâne ve mücerred* ayırd edilmeksizin 22 akçe ödemekteydiler³³. Bir nevi şahsî vergi anlamına gelen “*ışpenç*”³⁴ Çingenerin Müslüman olanlarından 22 ve Gayrimüslimlerden ise; 25 akçe olmak üzere, evli, bekâr, toprak sahibi veya olmayan ahaliden eşit miktarda alınan bir vergi türü idi. Ancak, bulûğ çağına

gayret eylemeleri lâzîme-i me'mûriyyetlerinden olduğu.”, Fî Zâ, sene 1255. bkz. Reşat Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, 2. Baskı, Ankara:TTK Yay., 1985, s.245.

²⁸ Abdülatif Şener, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, İstanbul:İşaret Yay., 1993, s.114; Bu konuyla ilgili arşivde bulunan bir defter için bkz. COA, *MAD*, nr.9063, s.171.

²⁹ Şener, *a.g.e.*, s.115; Tanzimat sonrası “Kıptîyan cizyesi” hakkındaki düzenlemeler için bkz. 19 Zilkade 1255 tarihli anılan “*Talimat-ı Seniye*”, b.8, Kaynar, *a.g.e.*, s.245.

³⁰ Şener, *a.g.e.*, s.115-116; “Kıptîyan Vergisinin Suret-i Tahsili Hakkında Nizamnâme”, *Düstur*, Cild-i Sâni, 1. Tertip, Cilt II, sayfa 34-38.

³¹ Boris Christoff Nedkoff, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Cizye”, *Belleten*, VIII/32, 1944, s.606, 621.

³² COA, *MAD-21167*.

³³ Halil İnalçık, “Osmanlılar'da Raiyyet Rûsûmu”, *Belleten*, XXIII, (1959), 575-610.

³⁴ Angus Fraser tarafından yapılan bir çalışmada “İşpenç” vergisinden “köle vergisi” olarak bahsedilmesine dayanarak Çingene kulların arasında kölelerin de bulunabileceği varsayılmaktadır. Bu tür bir yanlış kullanım için bkz. Angus Fraser, *Avrupa Halkları: Çingener*, Çeviren: İlkin İnanç, İstanbul: Homer Yay., 2005, s.155.

ermeyenlerden bu vergi alınmazdı. Kanunnâmelerde ve vesikalarda “*Resm-i ispenç*” olarak geçen bu vergi türü daha çok Rumeli Eyâleti’nde tatbik edilmiş ve Tanzimat’tan sonra kaldırılmıştır³⁵. Osmanlı Devleti’nde “*çift resmi*” karşılığı olarak gayrimüslimlerden alınan ispençe vergisinden şehir halkı muâf durumda idiler. Ancak, XV ve XVI. asra ait tahrir kayıtlarında Hristiyan şehir halkının da ispençe’ye tâbi olduğu görülmektedir³⁶. Halil İnalçık, ispençenin çift resmi gibi umumiyetle tahsis edilen bir vergi türü olduğunu ve çift resminin toplanma vakti olan mart ayında toplandığını belirtmektedir³⁷.

Çingenelerin Müslüman olanların her hâne ve müccerredlerinden 22, gayrimüslimlerinden her hâne ve müccerred olanlarından 25 akçe ispenç alınmakta idi. Bîvelerinden alınan miktar ise, 6 akçe idi³⁸. Osmanlı Devleti’nin Müslüman Çingenelerden cizye alması gerçekten düşündürücüdür. Niçin sadece Gayrimüslimlerden alınan bir vergiyi Çingenelerin Müslüman ve Gayrimüslim ayırımı yapmadan Çingenelerden almıştır. Bu uygulamanın hukuki dayanağı ne idi?

Osmanlı Devleti’nin Çingenelere böyle davranmasının altında iki nedenin olduğu söylenebilir. Bunlardan birincisi, Çingeneler din olarak ehl-i kitap olmadıklarından dolayı böyle bir uygulamaya maruz kalmış olabilirler. İkinci olarak göçebe bir yaşam sürmelerinden dolayı vergilerin sürekli olarak toplamaması durumu etkili olmuş bulunabilir. Bu sebeble bunlara şer’i kurallar uygulanmamış, sadece cizye mükellefiyeti yüklenmiş olmalıdır. Ancak, Osmanlıları şer’i hukuku içinde ehl-i kitap³⁹ olmayanların nasıl davranıldığı konusu burada önem kazanır. Çingenelerin bu kategoriye sokulup sokulmadığı problemine bir cevap verilememektedir. Aslında Çingenelerin buldukları ülkelerin dinlerini kolaylıkla fakat zâhiren kabul etmiş görünmeleri yeterli hukukî delil sayılmış olabilir. Yani Osmanlı Devleti’nin Çingenelerin hem Müslim hem de Gayrimüslimlerinden cizye almasının temel nedeni onların dinî davranış ve tutumlarındaki esneklikten kaynaklandığı söylenebilir.

³⁵ Mehmet Zeki Pakalın, “İспенç”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, İstanbul: MEB Basımevi, 1983, s.88; Midhat Sertoğlu ise, İспенç’in târihi tekâmülünü şu şekilde tanımlamaktadır: “*Ziraat ile meşgul köylüden Müslüman ve Hristiyan ayırd edilmeksizin çift resmi diye muayyen bir vergi alınırken, I. Murad (1360) bunu değiştirmiş, Müslümanların çift resmine karşılık cizye ile mükellef Hristiyanların, topraklı ve topraksız olsun, ziraat edenlerinin her birinden yirmi beş akçe ispençe adlı bir vergi alınmasını kanun haline koymuştur. Tanzimattan sonra kaldırılmıştır*”. (Midhat Sertoğlu, “İспенç”, *Osmanlı Tarih Lügati*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1986, s.164.)

³⁶ Bu konu ile ilgili detaylı örneklerin bulunduğu Rumeli Eyaletine ait Çingene Sancağı Tahrir Defterlerine bakılabilir. Bkz. COA, TT.120, TT.170, TT.191, TT.202, TT.206, TT.299.

³⁷ İnalçık, *a.g.m.*, göst. yer.

³⁸ COA, TT.370, s.373; Ömer Lütfi Barkan, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu’nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları, Kanunlar*, I, İstanbul: İ.Ü. İktisat Fak. Yay., 1943, s.249.

³⁹ Daha geniş bilgi için bkz. Remzi Kaya, “Ehl-i Kitap”, *DİA*, X, 516-519.

Osmanlı Devleti'nde bazı teşekküllerin hizmet gerçekleştirmeleri neticesinde vergilerin bir kısmından muaf tutuldukları bilinmektedir. Çingenerler de bazı hizmetleri karşılığında avâriz-ı divâniye ve tekâlîf-i örfiye türü vergilerden muaf kılınmışlardır.

Bu konuyla alakalı olarak 28 Receb 981/23 Kasım 1573 yılında Bosna beyine yazılan bir hükümde, Kemengrad madeninde çalışmak üzere görevlendirilen Çingenerlerden bu hizmetlerine karşılık haraç, ispençe, avâriz-ı divâniye ve tekâlîf-i örfiye alınmayacağı bildirilmektedir⁴⁰.

Bazı cemaatler, müselleme teşkilatında olduğu gibi yapmış oldukları hizmetler karşılığında vergiden muaf tutulmaktaydılar. Silistre Sancağının Prevadi nahiyesinde bulunan bir Çingene cemaati güherçile kazmaları karşılığında vergiden muaf iken, daha sonra Kanuni Sultan Süleyman döneminden sonra bu muafiyetleri sona ermiştir⁴¹.

Çingenerlerin hangi durumlarda vergiden muaf tutulacakları hükme bağlanmıştı. Buna göre, hisarlarda çalışan ve hizmete alınan Çingenerler; İспенçe, Avâriz-ı Divaniye ve Rüsûm-ı Örfiye türü vergilerden muaf tutulmuşlardır⁴².

İспенçe vergisi ordunun geri hizmetlerini gerçekleştiren Çingenerlerden alınmadığı gibi voynuklar⁴³ da bu vergiden muaf tutulmuşlardır. Fakat, bu vergi derbent hizmetini gerçekleştirenlerden alınmakta idi⁴⁴.

XVI. yüzyılın sonuna gelindiğinde ordunun geri hizmetlerinde görev alan yaya ve müselleme teşkilatıyla birlikte, ellici Yörükler hizmetleri avâriz bedeli olarak yerine getirmek suretiyle tekâlîf türü vergilerden muaf tutuluyorlardı. Bu yüzyılın sonunda yaya müselleme teşkilatı kaldırılınca bunlar avâriz bedeli olarak belirli bir vergi ödemek zorunda kaldılar⁴⁵. Rumeli Çingenerleri mukataaya bağlandıktan sonra hususî durumlarını muhafaza ettikleri gibi, diğer reayanın ödediği avâriz-ı divâniye ve diğer vergilerden muâf (tâife-i Kıptîyan kadîmden mafruz el-kalem ve maktu el-kıdem serbest) tutulmuş, buna karşılık maktu olarak senede müselleme olanlarından 655 akçe alınarak cizyeden muaf tutulmuşlardır. Hıristiyan olanlar için bu rakam 730 akçe olarak belirlenmişti⁴⁶. Ancak, Müslümanlardan alınan 655 akçe bedel-i avâriz akçesi olarak talep edilmekte, bunun üzerine 5 akçe de cülûs akçesi ilavesiyle alınan miktar 660

⁴⁰ COA, MD-23, 149/306; Belgenin orijinal fotokopisi ve bu belge ile ilgili yorum için bkz. Elena Marushiakova-Vesselin Popov, *Gypsies in the Ottoman Empire: A Contribution to the History of Balkans*, Centre de recherches tsiganes, University of Hertfordshire Press, 2001, pp.33-34.

⁴¹ "Kıptîyan bundan evvel güherçile kazançların meremmet idüb muafklar imiş, badehu ref olunub bayli mezkeür Kıptîler diğer Kıptîler gibi rüsûmlarını edâ iderler". Bkz. COA, TT.416, s.190.

⁴² COA, TT.370, s.373-374.

⁴³ Yavuz Ercan, *Osmanlı İmparatorluğunda Bulgarlar ve Voynuklar*, Ankara:TTK Yay., 1986, s.75.

⁴⁴ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Derbent Teşkilâtı*, 2. Baskı, İstanbul:Eren Yay., 1990, s.52.

⁴⁵ Feridun Emecen, "Bedel", DİA, V, 301.

⁴⁶ COA, İ.E./Dâbilîye, nr.829.

akçe'ye çıkmaktadır. Aynı durum Gayrimüslimlerden alınan 725 bedel-i avâriz akçesi üzerine 5 akçe cülûs akçesi eklenmesiyle buradaki rakam da 730 akçe olarak görünmektedir⁴⁷.

Osmanlı Devleti'nde belirli meslek grupları içerisinde yer alan Çingenerin zanaatkâr olanlarından bir kısmından istifade edilmek suretiyle vergi alınmıyordu. Çingenerin buluğ çağına ermemiş olup san'atı olan oğlancıklarından cizye miktarının yarısı talep edilirken, san'atı olmayanlardan ise, herhangi bir vergi tahsili yoluna gidilmiyordu⁴⁸.

Edirne kadısına yazılan bir hükümde; Kıbtî tâifesinden Mehmed adlı şahsın dört nefer evladıyla birlikte cizye veremeyecek derece fakir olduğu ve iş göremez durumda olduğunun bildirilmesi üzerine, adı geçen şahsın cizyeden muaf tutulmasına karar verilmiştir⁴⁹.

Osmanlı Toplumunda diğer vatandaşlar gibi can, mal ve namuslarının korunması karşılığında Çingener de vergi vermekle yükümlü idiler. Çingenerin Müslim ve Gayrimüslimlerinden vergilerin ne şekilde alınacağı, bunların miktarı ve toplanma usûlüne ilişkin olarak tahrir kayıtlarında bilgiler yer almaktadır⁵⁰. Bu konuyla alakalı bilgileri tahrir defterlerinden takip edebilmekteyiz. XVI. yüzyılda Rumeli'ye ait yapılan Çingene tahrirlerinde kâtiplerin bazı gebran Çingener için alınması gereken ispençeleri yazmadığı görülmektedir. Bu durum Çingenerden vergi alınmadığı anlamına gelmediği gibi, muhtemelen bu vergiler devletin diğer görevlileri tarafından toplanmaktadır⁵¹.

Osmanlı Devleti'nde çeşitli vergilerden oluşan sultanın hasları arasında Âmid ve Tercil nâhiyesiyle birlikte altı köy, Mardin, Hısnkeyf ve Ruha (Urfa) Çingenerinden tahsil olunmaktaydı. Toplam 566.250 akçeyi bulan Âmid ve Tercil'in tüm vergileri ile Çingenerden alınan toplam 20.000 akçelik verginin tamamı padişah adına toplanmaktaydı⁵².

1523 yılında Semendire Sancağına bağlı Bazarcık nâhiyesinde yaşayan Gayrimüslim Çingenerin vergilerini Hazine-i Âmireye filori⁵³ olarak ödedikleri

⁴⁷ COA, KK-2473, 46/2.

⁴⁸ COA, *Ali Emiri*, nr. 2128, II. Süleyman.

⁴⁹ COA, *Cevdet/Maliye*, nr.14609.

⁵⁰ Özellikle XVI. Asrın ilk yarısında Kanuni Sultan Döneminde yapılan iki tahrir defteri bu konuda büyük önem arzeder. Bu dönemde yapılan tahrir defterlerinin baş kısmında yer alan kanunnâmelerde Çingenerden vergilerin ne şekilde ve miktarda tahsil edileceği ele alınmıştır. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. COA, *TT.120* ve *TT.370*.

⁵¹ COA, *TT.120*, s.280.

⁵² Mehdi İlhan, *Amid (Diyarbakır)*, Ankara:TTK Yay., 2000, s.106.

⁵³ Osmanlılar'da altın karşılığı tahsil edilen bir vergi olarak geçen bir terimdir. Burada her ne kadar filori altın karşılığı bir vergiyi ifade etmiş olsa da Resm-i filori genellikle akçe şeklinde ödenirdi. Daha geniş bilgi için bkz. Halil İnalçık, "Filori", *DİA*, XIII, 106-107.

anlaşılmaktadır⁵⁴. Aynı şekilde Semendire Sancağı Çingenelelerinden resm-i filori adı altında hâne başına 80 akçe vergi alınmaktaydı⁵⁵. Akçe cinsinden toplanan Resm-i Filori “*Hidrellez*” (Rûz-ı Hızır) ve “*Kasım Günü*” (Rûz-ı Kasım) olmak üzere yılda iki taksitte ödenmekteydi. Balkanlarda eski döneme ait bir vergi toplama usûlü olan bu yöntem burada bulunan Çingene ve Eflâklardan toplanan vergilerin filori olarak topladığını akla getirdiği gibi, birincisinde “*Hidrellez*” (Rûz-ı Hızır) gününde toplanan verginin 6 Mayıs’a tekâbül eden ve Çingeneleler arasında Kakava Festivali olarak anılan bayrama denk gelen günde Çingenelelerden vergi toplanması tesadüfi olmasa gerektir. Çünkü, göçebe bir yaşam süren Çingenelelerin vergilerini her zaman düzenli olarak toplamak mümkün olamıyordu. Bu yüzden Çingenelelerin vergilerinin Çingenelelerce önemli ve kutsal sayılan bir bayram şöleni esnasında toplanması mantıklı ve makul bir gerekçe olarak görülebilir. Nitekim, Osmanlılar döneminde Çingenelelerin vergilerinin hıdırellez gününde Kakava festivalinde toplandığına M. Tayyib Gökbilgin dikkat çekmektedir⁵⁶. “*Kasım Günü*” (Rûz-ı Kasım) ise, Eflak Tâifesi adı verilen taifeden toplanan vergileri ifade eden bir gün olsa gerektir.

1530 yılında Rumeli Eyâleti dâhilindeki Çingenelelerden elde edilen toplam vergi geliri 438.507 akçe idi. Bu gelirin 150.000’i Çingene mirlivâsına, 52.273 akçası Niğbolu mirlivâsına, 13.836 akçası Semendire livâsındaki Tımar erbabına, 62.314 akçası evkâf-emlâk ve hass, kalan 180.129 akçası ise Çingene mirlivâsı tarafından her sene Hızâne-i Âmire’ye teslim olunmakta idi⁵⁷.

III. Mehmed (1595-1603) tarafından Hüdavendigâr, Biga ve Karesi sancak kadılarına gönderilen Şevval 1005/Mayıs-Haziran 1597 tarihli fermada “Kıbtıyan Tâifesinin cizye vermektan imtina ettiklerini bildirdiğinden” ona yazılan cevâbî yazıda “Kıbtülerin Müslümanlarından ikişer yüz akçe cizye tahsil ettirmesi hakkında” hüküm verilmiştir⁵⁸.

1024/1615 senesinde Rumeli Eyâletinde bulunan Vize, Çirmen ve Kızılca Müsellemlerin sâkin oldukları yerlerin kadılarına yazılan hükümden anladığımızı göre; Çingene müsellemlerinin Müslümanlarından 200 akçe ve yamaklarından 100 akçe alınacağı bildirilmektedir⁵⁹.

Tanzimat’ın ilanıyla birlikte Avrupa tüccarları ve Yahudiler ile beraber Kıptiler de vergiye bağlanmıştır⁶⁰. Ekonomik olarak belirli bir gelir seviyesine sahip olan Avrupa tüccarı ile birlikte Yahudilerden vergi alınması bu kesimin

⁵⁴ Defterde geçen kayıt aynen şöyledir: “Mezkûrlar hızâne-i âmireye filori edâ iderler”. Bkz. COA, TT.120, s.16-18.

⁵⁵ “ve Semendire sancağında Bıracık Nabîyesinde olan Çingeneleler mirîye her hânedan, Resm-i Filori diyü seksener akçe edâ iderler”. COA, TT.370, s.373.

⁵⁶ Gökbilgin, “Çingeneleler”, s.426.

⁵⁷ 370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-ili Defteri, (937/1530), II, Ankara 2002, s.9.

⁵⁸ TSMA, E.11787.

⁵⁹ COA, Tahvil Atik Divan Defteri, nr.1., s.15.

⁶⁰ Halil İnalçık, “Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri”, *Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi*, 2. Baskı, İstanbul 1996, s. 377.

zoruna gitmez iken, bu durumdan en çok etkilenen ve müteessir olan kesim ise, Kıptiler olmuştur. Çünkü, onlar sürekli olarak belirli bir meslekle uğraşmaktan dolayı sabit bir gelirden de yoksun bulunmaktaydılar.

Tanzimat döneminde Bilecik'te bulunan Çingeneler perakende grup içerisinde mütalaa edilmiş ve bunlardan 9 yüksek, 14 orta ve 1 düşük seviyede olmak üzere 24 vergi mükellefi bulunmaktadır. Bu dönemde şehirde bulunan Kıptî teb'a ile birlikte dışarıdan iş münasebetiyle geldikleri anlaşılardan alınan toplam cizye miktarı 22.770 kuruştur⁶¹.

Osmanlı döneminde Çingenelerden alınan cizyelerin toplanması esnasında cizyedârlar tarafından bazı yolsuzluk ve Çingenelere haksızlıklar yapıldığı gibi, bazı durumlarda da, görevli bulunan cizyedârlar dışındaki kişilerin Kıbtîyân cizyelerini topladıkları da oluyordu. Özellikle 1691'deki cizye reformundan sonra vergi toplama usulünde resmî kâğıt dağıtma yolu benimsendiğinden vergi tahsildârları, hazine tarafından kendilerine dağıtılan kâğıtları bitirmek amacıyla bazen cizye mükellefi olmayanlardan vergi almaya çalıştıkları gibi, bazen de düşük vergi ödemekle yükümlü olan kimselerden de yüksek vergi almaya çalışıyorlardı. Bazı durumlarda bunun tersi olaylar da yaşanmıyor değildi. Yüksek seviyeden vergi ödemekle yükümlü bulunan zenginlerden alınan rüşvet karşılığı bunlar alt seviyeden vergi ödeyen kimseler olarak gösteriliyor, bunlardan hâsıl olan açık ise, fakir kesim tarafından kapatılmaya çalışılıyordu. Ayrıca, cizye tahsildarlarının vergi mükelleflerine oldukça sert ve haşin davrandıkları gönderilen fermanlardan anlaşılmaktaydı⁶². Cizye mültezimleri, topladıkları vergilerden kendileri yüksek miktarda gelir elde ettiklerinden, küçük yaştaki çocuklardan ve yaşlılardan bile zorla cizye aldıkları görülmekte idi. Oysa, bunlar bu tür vergiler muaf idiler. Bu tür durumlar daha çok merkezî hükümetin denetiminden uzak eyâletlerde rastlanan olaylardı⁶³.

Göçebe olarak yaşayan Çingenelerin cizyedârların geleceklelerini öğrendiklerinde hemen buldukları mekânları terk ediyorlardı. Çingene cem'ine memur olanların Çingenelerin cizyelerini toplamaya gittiklerinde Çingenelerin bunları önceden haber aldıklarından dolayı yerlerini terk ederek kaçtıklarında bunların yakalanarak eski yerlerine getirilerek cizye ve ispençlerinin alınması istenilmektedir⁶⁴.

Bazı Çingene grupları "*Tersane işçisiyiz, Baruthanede çalışıyoruz, beylik bahçelerde hizmet ediyoruz, sâzendeyiz, ayıcı ve samsuncuyuz*" şeklinde ifadeleri üzerine, bunların bu iddialarını kanıtlamaları için berat-ı hümayun talep edilmekte eğer ellerinde bu belgeleri yoksa cizyelerin ve ispençlerinin tahsili istenilmektedir⁶⁵.

⁶¹ Said Öztürk, *Tanzîmât Döneminde Bir Anadolu Şehri: Bilecik*, İstanbul: Kitabevi, 1996, s.181-182.

⁶² Halil İnalçık, "Cizye", *DİA*, VIII, 48.

⁶³ Nedkoff, *a.g.m.*, s. 622-623.

⁶⁴ COA, *KK-2473*, 5/1.

⁶⁵ COA, *KK-2473*, 52/1.

Çingene cemaatinden bazı kimselerin Müslüman olanlarından cizye vermemek için kendilerinin Müslüman olduklarını beyân ederek vergi vermekten kaçınıyorlardı. Edirne’de ikâmet eden Kıptiyân tâifesinden Karaoğlan çeribaşı cemaatinden Mustafa oğlu Hacı Hasan adlı Kıbtî’nin Haccü’l-haremeyn olması sebebiyle ehl-i sünnet ve’l-cemaât olduğundan dolayı mirî için lâzım gelen cizye ve ispençesin edâ etmekten imtina etmesi nedeniyle mirîyi zarara uğratmamak şartıyla yerine Ali oğlu Mehmed adlı Kıbtî’nin bedel-i nev yafte kaydedilerek eline Kıptiyan beyinin fetvası mucebince verilen tezkire ile tekrar cizye talebiyle rencide olunmaması için emr-i şerif yazılmıştır⁶⁶.

Osmanlı Devletinde tarhedilen fazla vergi toplanmasının veya çeşitli masraflar yüklenmesinin halkı bıktıracağı ve devletten soğutacağı endişesi kannunâmelerde “üşendirme” tâbiriyle ifade edilmekteydi⁶⁷. Bu konuyla alakalı olarak Fatih döneminde hazırlanan Çingenelerle ilgili kanunnâmede aynen şu ifadeler yer verilmektedir: “Ve her Çingeneden kırk ikişer akçe harâc alalar, zıyâde bir akçe almayalar ve üşendirmeyeler”⁶⁸. Böylece, Fatih döneminde Çingenelerden 42 akçe harâc alındığı görülmekte, bu miktarın Hıristiyan ve Musevilerden alınan haraçla aynı değerde olduğu belirtilmektedir⁶⁹. Çingenelerden haraç alınması konusunda Fatih kanunnâmesinde geçen bir hüküm ise şöyledir:

*“Müslüman olan Çingene, kâfir olan Çingeneler arasında oturmamalı, Müslümanlara karışmalıdır. İlle de onlarla birlikte oturup Müslümanlara karışmayacak olursa, onların da kâfirler gibi haraçları alınmalıdır”*⁷⁰.

Göçebe Çingenelerin XV. yüzyılda, sonraki yüzyıllara ve yerleşik olanlara göre daha fazla olduğu görülmektedir. Göçebe Çingenelerin sürekli gezmelerinden dolayı haraçlarının toplamaması ile ilgili olarak Fatih Kanunnâmesinde özetle şöyle bir hüküm yer almaktadır⁷¹:

“Çingenelerin haraçlarını tahsil etmek için, her yerin kadısı birer emin tâyin etmeli ve bu emin kişiler Çingenelerle birlikte yürüyüp onların haraçlarını toplamalıdır. Haraçları alındıktan sonra, onların ellerine hüccet verilmelidir ki; herhangi bir nizâ vukuunda ellerinde temessük bulunabilsin. Hiç kimse (yâni idârî âmirlerden hiçbiri) “demircimdir” veya “kalburcumdur” diyerek araya giripte Çingenelerin haracına aslâ engel olmamalıdır”.

⁶⁶ COA, İ.E./Maliye, nr.3345.

⁶⁷ “Haraç” [Osmanlı Devleti], DİA, XVI, 90.

⁶⁸ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, I, s.397.

⁶⁹ G. Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları:1530-1699*, İstanbul:İletişim Yay., 2003, s.180.

⁷⁰ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, II, s.383-385.

⁷¹ Enver M. Şerifgil, “XVI. Yüzyılda Rumeli Eyaletindeki Çingeneler”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı:15, İstanbul 1981, s.123.

Emin kişilerin haraç tahsil etmek üzere Çingenerlerle birlikte yürümelerini âmir olan bu hüküm, aynı zamanda, göçebe Çingenerin kalabalık tâifeler halinde dolaşmakta olduklarının bir delili olarak değerlendirilebilir.

Çingenerin göçebe bir yaşam sürmeleri nedeniyle vergilerin toplanmasında sürekli olarak sorunlarla karşılaşılıyordu. Ancak, Osmanlı Devleti bunların peşini bırakmayarak vergilerin toplanması konusunda azami derece hassasiyet göstermiş hatta Rumeli'de göçebe olarak yaşayan ve sürekli olarak vergi vermekten imtina eden ve şehir şehir ve kasaba kasaba gezen Çingenerin vergilerinin toplanması için bunların peşine haraççıların takılarak vergilerin toplanmasını istenmektedir. Bu durumda Osmanlı Devleti'nin vergi toplamada başarılı olmasının nedenleri arasında Çingenerden vergi ödemeyenlere ve vergiyi toplayamayan görevlilere uygulanacak cezaların yaptırım gücünde olduğu söylenebilir. Bu çerçevede vergi vermekten kaçan Çingenerin yakalanarak vergilerin tahsil edilmesi hakkında şu hüküm ilginçtir⁷²:

“Ve kangı katuna'nın ki, cingeneri kaçub gitmiş ola, katuna başlarına bulduralar ve cemâ'at başlarına ve kethüdâlarına teklîf idüb buldurub harâcların alalar. Eğer bulunmaz ise, defter mücebince harâcların anlardan alalar. Ammâ tekrar almakdan bâzêr ideler”.

Bazı durumlarda ise, Çingenerin vergilerini vermekten ictinab ederek vergi tahsildarlarına zorluk çıkardıkları görülmektedir⁷³. Rumeli Vilâyetindeki İstanbul defterine müteallik olan Çingenerin haraçlarının toplanması için giden Mehmed adındaki kulun ifadesine göre; bazı Çingenerin kendi cemaatlerinden ayrılarak başka şehirlere ve kasabalara gitmeleri nedeniyle haraçlarının toplanamadığı gibi Anadolu'da bulunan Çingenerin de aynı şekilde yerlerini terk ederek Rumeli'ye kaçmaları sebebiyle haraçları toplanamamıştır. Anadolu ve Rumeli'de yerlerini terk ederek başka şehir ve kasabalara giden Çingenerin bulunarak -haraç defterinden yazılı olduğu üzere- bunların tekrar eski yerlerine getirilmek suretiyle haraçlarının tahsil edilmesi için hüküm yazılmıştır⁷⁴.

Çingenerin zanaatkâr olanlarla ilgili olarak alınan vergilerde aynen şu hüküm geçmektedir:

“Şol Çingene ki defterde mülke, vakfa veya timara raiyyet yazılmış ise, Çingene sancağı beyinin ona karışması doğru değildir. Böyle olan Çingenenin elinde mübürlü ve tasdikli bir belge yoksa ispençesi ve işlediği suçun karşılığı

⁷² Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, II, s.384.

⁷³ COA, MAD-7527, 180/2, (25 Safer 1055/22 Nisan 1645 tarihli hüküm)

⁷⁴ COA, KK-67, 772/1-2.

*kanunda belirtildiği gibi resm-i cürüm ve cinâyeti sancakbeyine aittir. Defterde vakfa, mülke ve hisara koruyucu yazılan Çingenelerden başka Çingenelerin vergileri dışıdır gelir yazılmış olmadığında kâfir olandan 25 akçe, Müslim olandan 20 akçe sancakbeyi alır. Cemaatten ayrılan Çingeneyi yakalayıp cemaate katmak kanundur. Müslim olan bu Çingene ki kâfir olmadığı halde kâfirlerle birlikte olup onlarla kaldığı ve onlarla kaynaşandır ki bunlardan kâfir gibi vergi alınır*⁷⁵.

İstanbul, Edirne, Filibe ve Sofya kadılarına yazılan bir hükümde; 1100/1689 ve 1101/1690 Çingene tâifesinin “*uvârız-ı divâniye ve tekâlif-i orfîye*” vermeyerek bunun neticesinde ehl-i perde⁷⁶ olmayanlardan sâir reaya gibi avârız vermemeleri karşılığında Müslüman nâmında olanlarından eskiden olduğu üzere 655 akçe maktuları ve keferesinden 725 akçe cizye, ispenç ve diğer vergilerinin Kıbtıyân beyi tarafından toplanılmasından bahsedilmektedir⁷⁷.

1691 cizye reformuyla bazı yerlerdeki cizye mükelleflerinin sayılarının çeşitli sebeplerle dörtte bire düşmesi neticesinde diğer dörtte üçün vergilerini geride kalanlar ödemek zorunda kalıyordu⁷⁸. Bu durum aynı şekilde Çingeneler için de bazı durumlarda geçerli olmaktaydı. Veba salgınından dolayı Çingenelerin hâne sayılarındaki düşüşten sonra vergileri toplamaya gelen tahsildâr Çingenelerden ölenleri vergi yükümlüsü olarak yazmıştır⁷⁹.

Bazı durumlarda ise, Kıbtıyân cizyelerini tahsil edemeyen Kıbtıyân Cizyedârları ağır cezalara maruz kalmaktaydılar. Ağustos 1697 tarihli bir hükümde Silistre ve Niğbolu sancaklarında Kıbtıyân cizyesi uhdesinde olmağla Ömer ağa adlı kimse bu cizyeleri tahsil edemediğinden cezalandırılmıştır⁸⁰.

Çingenelerin göçebe bir hayat yaşamalarından dolayı vergilerin toplanmasında bazen öyle zorluklarla karşılaşılıyordu ki, bir önceki dönemde vergi almaya gelen vergi memurları tekrar aynı yere geldiklerinde Çingeneleri bulamıyorlardı. Bunun neticesinde yerlerini terk ederek kaçan Çingenelerin vergilerini ödemek Kıbtıyân cizyedârlarına düşüyordu. Bunlar da bazen bu vergileri karşılayamayacaklarını anlayınca ya kaçıyorlar veyahutta mallarına

⁷⁵ *Zanaatkârlar Kanunu, (Kanun-nâme-i Ehl-i Hiref)*, Haz. Abdullah Uysal Ankara:Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1982, s.27-28.

⁷⁶ Örtülü, peçeli kadın demektir. Ayrıca, bu tâbir iffetli ve namuslu kadın anlamlarına da gelmektedir. Bkz. Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 13. Baskı, İstanbul:Aydın Kitabevi Yay., 1996, s.209; Sir James W. Redhouse, *A Turkish and English Lexicon (Türkçeden İngilizceye Lügat Kitabı)*, 2. Edition, İstanbul:Çağrı Yay., 1992, s.442.

⁷⁷ COA, *Ali Emiri*, nr.2923, II. Süleyman.

⁷⁸ Halil İnalçık, “Cizye”, *DİA*, VIII, 48.

⁷⁹ *KK-67*, 811/1.

⁸⁰ COA, *MD-110*, 197/915, (Muharrem 1109/Ağustos 1697 tarihli hüküm)

devlet tarafından el konuyordu⁸¹. 22 Rebiülahir 1113/26 Eylül 1701 senesinde Akçakızanlılık kasabası ahalisinden olan Yanbolu ve tevâbi' Kıbtiyânı cizyedârı iken, firar eden -muhtemelen Çingenerin firar etmesinden dolayı vergileri toplayamayan Kıbtiyân cizyedârı kendisi de kaçmayı tercih etmiş olsa gerek- ve zimmetine 2080 kuruş para geçiren İsmail ağanın mallarına el konulmuştu⁸².

Osmanlılar zamanında Çingenerden vergilerin toplanması sırasında vergi tahsildarlarının Çingenerlere zulüm ettikleri oluyordu. 7 Rebiülahir 980/15 Ekim 1572 tarihinde Gümülcine ve Karasu beyi ve kadısına yazılan hükümde; Gümülcine şehrindeki Çingenerin dergâh-ı muallâma gelerek eskiden olduğu üzre cizye ve ispençelerini ödediklerini ancak vergi toplamaya gelen memurların bunlardan fazla akçe alarak kendilerine zulm ve teaddi ettiklerini bildirmişlerdir. Bunun üzerine bölgede görev yapan vergi tahsildarlarının daha dikkatli olmaları konusunda tembihatlarda bulunuluyordu. Bu görevlilerin ellerine verilen nişanlı sahih haraç ve ispençe defterine bakarak görevlerini yerine getirmeleri istenmekte, bu haraç ve ispençe muhalif olarak Çingenerden fazla akçe alınmaması, eğer böyle bir durum meydana geldiğinde ise, suçluların yazılarak İstanbul'a bildirilmesi isteniyordu⁸³. Aynı şekilde vergi miktarlarının ve vergi verecek Çingenerin kayıtlarının tutulduğu Gümülcine Kıptilerinin Haraç Defteri'nde geçen bir kayda göre, Gümülcine Karası Yenicesi Dram ve Siroz'daki Müslüman Çingenerden 12 ve kâfir Çingenerinden ise, 50 akçe alınmakta iken, deftere muhalif olarak Müslüman olanlarından 60 ve kâfir olanlarından ise, 120 akçe talep olunduğundan buradaki vergi tahsildarlarının yapmış oldukları yolsuzlukların önüne geçilmesi talep ediliyordu⁸⁴. Aynı tarihte Motalice kadısına yazılan diğer bir hükümde; Harac cem'ine varan memurların Çingenerin haraçlarını fazla talep ettikleri hatta Çingenerin dövülerek

⁸¹ Kıbtiyân Cizyedârı İsmail ağanın el konulan malları şu şekilde sıralanmaktadır: "Sahan ma' kayık adedi:6, legen adedi:1, ma' ıbrık adedi:1. Boylu köhne tüfenk adedi:2, Yemeni köhne yasdık adedi:1, sarı köhne tüfenk kebe Adedi:2, Köhne orta Selanik, köhne aba yasdık çift adedi:1, köhne yemeni yasdık:1, Yemeni köhne yorgan:2, Köhne yıldız Yasdık:1, köhne kuzu kilim:2, Köhne beyaz volçe/velençe:1, köhne haymane:2, köhne hayma-i matbah:1, demirci örsü:2, Su yatağı:2, köhne kilim:1, Köhne Hırka adedi:1, köhne at? Halı adedi:4, Kıbtiyân hırkası.

Kıbtiyân Cizyedârı İsmail ağanın mallarına devlet tarafından el konulduğu gibi eşi Meryem hatunun da mallarına el konulmuştu. Meryem hanımın el konulan malları ise şunlardı:

Kıbtü çerçesi mezbûr İsmail zevcesi Meryem hatunun kaza-i mezbûre aded:3 tabi' ernugan? Nâm karyede vâki' çiftliğinde binâ itdüğü odalar ve anbar ve mevcut olan eşyasın bina eden defterdir ki, ber vech-i âti zikr olunur hurufu fi't-tarihi mezbûr.

Su sığır öküzü çift:1, kara sığır öküzü çift:1, kara sığır ineği çift:1, Araba:1, saban demiri adedi:1, nacak adedi:2, anbar-ı cedid adedi:1, fevkâni oda maa' sofa binası, Tahtâni oda:2, kiler:1, der anbarı hass-ı keyl-i İstanbuli:30, der anbarı şair hass-ı keyl-i İstanbuli:10

Yulaf anbarı İstanbuli:70, Çavdar keyl? İstanbuli:80. (Bkz. COA, İ.E./Adliye, nr.322.)

⁸² COA, a.g.d., göst. yer.

⁸³ COA, KK-67, 356/1.

⁸⁴ COA, KK-67, 488/2.

öldürülmeleri ve avrat ve oğullarının esir alınması neticesinde Çingene taifesini katl eyleyenlerin teftişi istendiğinde “Çingene kanı sorulmaz” diye cevap alınması üzerine padişah bizzat “Çingâne taifesi reyadır mezkûrlara hilâf-ı şer’i şerif zulm ve teâddi olmak câiz değildir” diye buyurarak, eğer Çingenelerden fazla haraç alındıysa sahiplerine geri verilmesi suçsuz yere Çingene öldürüldü ise, katillerinin bulunup bunun da gereğinin yerine getirilmesi emredilmektedir⁸⁵.

XVIII. yüzyılın ilk yarısında, Çingenelerden elde edilecek cizye ve mukataa gelirleri yer yer bazı şahıslara havale edildiğinden Çingenelerin mâlî mükellefiyetleri ile ilgili olarak bazı suiistimler meydana gelmiş, bunun neticesi olarak, Çingenelerin cizye ve maktu vergilerini ödemekten kaçındıkları gibi, bazı kimselerin de bunları himâye ettikleri görülmekteydi⁸⁶. Bu tür durumların önüne geçmek amacıyla 1155/1742’te, padişahın yıllık masrafına tahsis edilmek üzere hassa bezirgânbaşısına ocaklık tayin edilen İstanbul, Edirne, Çirmen ve Kocaeli sancaklarındaki Çingenelerin cizye ve maktuaları ile mîrî mallarının tahsilen dâhilindeki Çingenelerin cizye ve maktuaları ile mîrî mallarının tahsiline kadı, mütesellim, voyvoda, evkâf zâbitleri tarafından men edilmesi hakkında divan tarafından emir ve hükümler gönderilmek zorunda kalınmıştı⁸⁷. XIX. Asrın başlarına gelindiğinde ise, Çingene cizye ve maktualarının saray mensuplarına ocaklık olarak verilmesi hâlâ geçerliydi. Oysa ki, bu dönemde Osmanlı Devleti’nin harpler dolayısıyla içinde bulunduğu karışıklıktan faydalanan Çingeneler sık sık yer değiştirmekte ve mukataa mültezimleri ile ocaklık sahiplerini müşkil duruma sokmaktaydılar⁸⁸. Bundan dolayıdır ki; Tanzimat’tan sonra bir taraftan Çingenelerin tahriri ile iskânları cihetine gidilirken, diğer taraftan da vergilerinin toplanması maksadıyla bazı çözüm yolları aranmaya başlanmıştır. Çingenelerin tespit ve tahrirleri için başlatılan çalışmalar, imparatorluğun en uzak mıntıklarında dahi başarı ile neticelenmiş, mesela, Doğu Anadolu’da, Diyarbakır, Beşiri, Çapakçur, Midyat, Mardin havâlisinde bulunan Müslüman Çingeneler ayrı ayrı tespit edildiği gibi, Bosna’daki Çingenelerin iskân biçimleri ile kimseye zarar ve ziyanları dokunmayacak şekilde mürur nizamına uygun olarak mevsiminde göçüp gitmelerine imkân verilmiştir⁸⁹.

⁸⁵ COA, KK-67, 1258/1

⁸⁶ COA, İ.E./Dâbilîye, nr.2516, 2622.

⁸⁷ COA, Cevdet/Saray, nr.3865.

⁸⁸ COA, Cevdet/Saray, nr.3230, 4263; Ali Rafet Özkan, bu belgenin Çingenelerin iskân yerleri ile ilgili olduğunu yazıyor. Oysa bu belge bazı yerlerdeki Çingene cizye ve maktualarının saray mensuplarına ocaklık olarak verilmesinden bahsediyor. Bu tür bir hata için bkz. Ali Rafet Özkan, “Çingene Hayat Tarzı ve İnancı”, *Akademik Araştırmalar*, Sayı:4, Erzurum 1997, s.86.

⁸⁹ COA, Cevdet/Dâbilîye, nr.7018, 7019. Ayrıca, Çingenelere tarh edilen vergiler konusunda 1261 ve 1281 tarihlerine ait iki misal için bkz. COA, Bâb-ı Defteri, Cizye Muhasebesi Kalemi (D.CMH), Nr.3925.

Osmanlı Devleti'nde bazı imâret, vakıf, cami, medrese, hamam vs. gibi mimârî yapıların tamir, bakım ve onarım masrafları, Çingenerden elde edilen cizyeler ve Kıptî mukataası gelirlerinden karşılanmaktaydı. İzmit Pertev Paşa Camii evkâfından olan hamamın harab olmaya başlaması nedeniyle tamirâtı için gerekli olan miktarın Bilecik hasları, Amasya'daki Hıristiyanlardan alınacak cizye ve Edirne Kıptîleri mukataasından elde edilecek gelirlerden sağlanması isteniyordu⁹⁰.

Osmanlı vergi memurları arasında Kıptilerin cizyelerini toplamakla görevli bulunan "*Kıptiyân Cizyedâri*" da yer almaktaydı⁹¹. Mimarların yaptığı iş karşılığında aldıkları para, buldukları şehir veya kasabanın bir mukataasının tahsilinden elde edilmekte idi. Mesela; İstanbul'da baş mimara ait mukataa gelirini Edirne Kıptiyân Cizyedârlığı ve tevâbü teşkil ediyordu"⁹².

Bazı durumlarda ve olağanüstü hallerde kutsal beldelerdeki mimari yapıların tamiri için gereken meblağ Kıbtiyân cizyesinden karşılanmakta idi. Mekke'de yer alan Beytullah'ın tamiri için daha önce Mısır'da Kıbtiyân cizyesinden gönderilmesi emredilen meblağa ilaveten on beş bin altın daha gönderilmesi talep edilmektedir⁹³.

Tablo:1 1695 Yılında Rumeli'de Evrak Adedi Üzerine Çingenerin Ödedikleri Cizye Vergisi⁹⁴

Cizye vergisi Alınan Yerler	Müslim	Gayrimüslim	Miktar (Akçe)
Niğbolu ve Silistre	4988	1698	4.374
Yanbolu-Göktepe-Yenice-i Karasu	1012	496	984.760
Uzunca-abad-Hasköy	708	71	496.442
Edirne ve tevâbiuhâ	1450	309	4.374.841
Filibe ve Tatarpazarı	1900	300	1.407.000
Selanik-Karaferya-Vodine-Yenice-i Vardar	415	271	499.140
Yenişehir-Tırhala-Yanya-İlbasan-Avlonya-Delvine-Ohri-Manastır	1072	1206	1.568.760

⁹⁰ COA, MAD-7712/1789. (1017/1608-1609 tarihli hüküm)

⁹¹ Halil İnalcık, "Şikayet Hakkı: 'Arz-ı Hal ve 'Arz-i Mahzarlar'", *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, İstanbul 2000, s. 57.

⁹² Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar*, Derleyen: Salih Özbaran, İzmir 1984, s. 22.

⁹³ COA, MD-85, 472 numaralı hüküm.

⁹⁴ COA, D.MMK.KBC. No:23769, s.1-5.

Nevrekob ve tevâbiuhâ	257	253	345.012
Zağra-i Atik ve Kızanlık	403	81	323.027
Gelibolu-Keşan-Gümölcine-Yenice-i Karasu	1352	7	889.640
Siroz-Timurhisarı	539	388	611.170
Mora-Mezistre-Karlı-ili-İnebahtı-Ağriboz	44	65	120.000
Vidin-Fethü'l-İslâm ve tevâbiuhâ	86	31	75.887
Sofya-Ustrumca-Üsküb-Samakov	4200	2200	1.223.298
İstanbul	618	448	702.490
İvranya-Vulçitrin-Prizren	232	400	190.922
Limni-Taşoz-ı Semâdirek	13	6	15.535
Toplam	19289	8230	13.832.298

3. Çingenelerden Alınan Diğer Vergiler

Osmanlı Devleti'nde direk olarak üretim faaliyetlerinde bulunmayan Çingeneler bazı durumlarda tarımsal faaliyetlerde buldukları anlaşılmaktadır. Böylece, Çingenelerin tarımla ilgili vergiler ödedikleri de oluyordu. Filibe şehrinde alınan vergiler arasında *Kıst-ı bac-ı bazar* ve *niyâbet* ve *resm-i ârusâne*, *resm-i işpençe-i çingeniyân*, *nısf-ı niyâbet* ve *bozahâne*'den alınan vergiler yer almaktadır. Bunların yıllık toplam geliri ise, 68.000 akçedir⁹⁵.

Yanbolu, Ilıca-i Aydos ve Kızılağaç seraskerlik bölgesinde alınan niyâbet geliri, diğer seraskerlik bölgelerine göre en fazla olanıdır. Vergi dilimlerinin tek tek açıklanmadığı göz önüne alınırsa kesin olmamakla birlikte bu seraskerlik bölgelerinde suç işleme oranının en yüksek olduğu söylenebilir⁹⁶.

⁹⁵ COA, TT.26, 64-82.

⁹⁶ COA, TT.206, s.113.

Tablo:2 Serasker Toprağında Bulunan Çingene Reyanın Ödediği Niyâbet Vergisi⁹⁷

Seraskerlik Bölgesi	Niyâbet Vergisi (Akçe)
Zağra-i Eskihisar	100
Hayrabolu, Malkara	111
Döğence-ili	138
İncügez, Gümülcine	-
Yanbolu, Ilıca-i Aydos, Kızılağaç Yenicesi	350
Pınar-hisarı, Kırk-kilise ve Pravadi	-
Dimetoka ve Ferecik	80
İpsala ve Keşan	60
Çorlu	-
Toplam	839

Tablo:3 Çingene Sancakbeyine Ayrılan Niyâbet Vergisi⁹⁸

Yıllar	Müselleme ve Yamakların Cürüm ve Cinâyet ve Bâd-ı Hevâ ve Resm-i Ârûsları (Akçe)
1530	20.545
1531	20.545
1537	20.545
1540	17.545
1555	17.545

Deşbâni vergisi hayvanların verdiği zarardan dolayı sahibinden tanzim edilen bir vergi türüdür⁹⁹. *Adet-i Deşbâni* vergisi niyâbet vergisi içinde görünse bile Çingene Müselleme Sancağı'nda genellikle tek vergi dilimi olarak kaydedilmiştir. Aşağıdaki tabloda 1540-41 yıllarında Çingene müselleme tımarlarında *Adet-i Deşbâni* vergisi kayıtları bulunmaktadır. Buna göre en çok zararı Fınduklu karyesi tımarları görmüştür¹⁰⁰.

⁹⁷ COA, TT.206.

⁹⁸ COA, TT.370, s.378; TT.170, s.7; TT.191, s.4; TT.206, s.2; TT.299, s.4.

⁹⁹ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, I, s.186.

¹⁰⁰ COA, TT.206.

Tablo:4 1540 Yılında Çingene Müsellem Tımarlarının Gördüğü Zarar Karşılığında Alınan Vergiler¹⁰¹

Müsellem Tımarları	Adet-i Deşbâni (Akçe)
Arablu	26
Kiliselü	20
Kiliselü	40 ¹⁰²
Ulaş	20
Yelkenci	15
Fınduklu	70
Koruklu	10
Kuruklu	15

Yukarıda adı geçen vergi, sorun ortaya çıktığında sorumlu kişiyi cezalandırma amacıyla alınan bir vergi olduğundan dolayı, düzenli alınan bir vergi türü değildir. Örneğin, 1540 yılı tahririnde Koruklu karyesinden adet-i deşbâni vergisi alınmış iken, 1555 yılı tahrir kayıtlarında Koruklu karyesinde bu vergiye rastlanmamıştır¹⁰³.

XVI. yüzyıl tahrir kayıtlarında resm-i arûs vergisi diğer niyâbet vergileri ile birlikte toplanmasına rağmen XVII. yüzyıl tahrirlerinde ayrı olarak yazılmıştır. Örneğin; Okçular karyesinde 1069/1658 tarihinde resm-i aruşâne olarak 10 akçe kayıtlıdır¹⁰⁴. Güğümlü karyesinin resm-i aruşâne vergisi ise, 32 akçe olarak görünmektedir¹⁰⁵.

Haymane, belli bir arazide devamlı ikamet etmeyen, çadır kurarak göçebe yaşayan taife anlamına gelmektedir¹⁰⁶. Haymaneler kimin toprağında bulunuyorsa vergileri orada bulunan kişiye vermek zorundaydılar. Çingene sancağında, sancakbeyi haslarında sâkin olan haymanelerin vergisi sancakbeyinin, çeribaşı tımarında sakin olanların vergisi ise çeribaşıya aittir¹⁰⁷. 1540-41 yılı tahrir kayıtlarında bir tane haymane kaydı bulunmaktadır. Buna göre Yanbolu, Ilıca-i Aydos ve Kızılağaç Yenicesi seraskerinde bulunan haymanelerinden 50 akçe alınmaktadır¹⁰⁸.

¹⁰¹ COA, TT.206.

¹⁰² Deştbâni vergisi otlak vergisi ile birlikte yazılmıştır.

¹⁰³ COA, TT.299, s.118.

¹⁰⁴ COA, MAD-16136, s.9.

¹⁰⁵ COA, MAD-16136, s.11.

¹⁰⁶ Said Öztürk, *a.g.e.*, s.470.

¹⁰⁷ COA, TT.170, s.2-3; COA, TT.370, s.373; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, VI, s.515; Barkan, *Kanunlar*, s.243.

¹⁰⁸ COA, TT.206, s.113.

937/1530 yılı tarihli “*Kanunnâme-i Kıbtîyân-ı Vilâyet-i Rumeli*” kanunnâmesine göre; Rumeli Eyâletinin Edirne, Filibe ve Sofya’da olan Çingeneleri’nden gayrı meşru fiile girişen Çingene kadınlarından yüz akçe “*kesim*” adı altında bir vergi alınmaktaydı¹⁰⁹. Kanunnâmede geçen deyimile “*kesim*” adı altındaki vergiye tabi suçların neler olduğu konusunda sarıh bir açıklama yapılmamıştır.

Tablo:5 Çirmen, Silistre, Kefe, Niğbolu ve Vidin livâlarının Ekonomik Durumu ile Gelir-Gider Kategorileri¹¹⁰

	Çirmen	Müsellemân-ı Çingâne	Müsellemân-ı Kızılca	Silistre	Kefe	Niğbolu	Vidin	Toplam
Hasshâ-i Padişah	8.805	-	6.000	5.353.916	3.612.331	3.093.711	2.493.682	14.568.445
Hasshâ-i Mirlivâ	151.352	150.000	41.245	500.000	400.000	612.348	312.897	2.167.842
Hasshâ-i İbrahim Paşa	23.538	-	-	188.272	-	237.707	-	449.517
Hasshâ-i İskender Bey	-	-	-	66.663	-	140.398	51.814	258.875
Hasshâ-i Rüstem Çelebi	-	-	-	-	1.800	-	-	1.800
Zeâmet-i Emin-i Defter	3.824	-	-	-	-	-	-	3.824
Zeâmet-i kethuda-i Rum-ili	4.475	-	-	-	-	-	-	4.475
Timarhâ-i Zuama ve Sipahiyân	579.167	39.822	71.685	1.031.907	-	2.079.506	1.077.496	4.879.583
Timar-ı Oturak	16.160	-	-	-	-	-	-	16.160
Timar-ı Bazdarân	7.441	-	-	25.393	-	-	-	32.834
Timar-ı Merdân-ı Kal'a	3.374	-	-	169.915	-	192.148	232.398	597.835
Timarhâ-i Seraskerân-ı Müselleman	-	24.434	-	-	-	-	-	24.434
Timar-ı Ahmed Ağa	-	-	-	8.515	-	-	-	8.515
Evkâf ve Emlak	318.745	-	570	519.275	191.247	512.644	-	1.542.481
Emlak-ı İbrahim Paşa	-	-	2.590	-	-	-	-	2.590

¹⁰⁹ COA, TT.370, s.373; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, VI, s.512.

¹¹⁰ 370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Râm-ili Defteri, (937/1530), II, Ankara 2002, s.5-6.

Çiftlikhâ-i Müsellemân- ı Resm-i Yamakân	-	215.841	-	-	-	-	-	215.841
Ocak-ı Müsellemân- ı mâ Resm-i Yamakân	-	-	965.536	-	-	-	-	965.536
Toplam	1.116.881	430.097	1.087.626	7.863.856	4.205.378	6.868.462	4.168.287	25.740.587

Yukarıdaki tablo'da görüleceği üzere sancaklardaki hâsılların dağılımını incelediğimizde hasshâ-i padişah 14.568.445, Timarhâ-i zûama ve sipahiyân 4.879.583, hasshâ-i mirlivâ 2.167.842, evkâf ve emlâk 1.542.481 ve ocak-ı müsellemân ve resm-i yamakân 965.536 olmak üzere diğer hâsıllarla birlikte toplam gelir miktarı 25.740.587 akçe olarak gözükmektedir. Bunların dışında 27.323 nefer Yörükân ve Tatarâna ayrılan 576.074 akçalık hâsıl bulunmaktadır¹¹¹.

Osmanlı Devleti'nde önemli gelir kaynakları arasında gümrük mukataalarını oluşturan çeşitli bürolar bulunmaktaydı. Bunlar arasında çeşitli madenlerin hesaplarından, tütün ziraatından alınan vergilerin tahsiline, Rumeli Kıptilerinin ispençe ve cizye vergilerinden alınan hesaplar oluşturmaktaydı. Çingenelerden alınan cizye ve ispençe vergileri cizye muhasebesi ve maden kalemi gelir kaynakları arasında sayılmakta idi¹¹².

Tablo:6 Maden Kalemi Gelir Kaynakları¹¹³

Gelir Kaynakları	1122/1690-1 MAD-7374	1110/1698-9 KK-5045	1125/1713 MAD-3479	1147/1734-5 MAD-5065	1161/1748 MAD-1582
HüdâvendigârKıptî miktarı	16000				
Edirne Kıptî Cizyesi		1355000	1689380	7628040	
Üsküb ve Samakov Kıptî Cizyesi		1612840	1640740	1673420	1701780
Selanik, Ohri, Yenişehir ve Yanya Kıptî Cizyesi		2366800	2783130	2783130	2783100
Bosna Kıptî Cizyesi		100000		536600	
Vulçitrın ve Priştine Kıptî Cizyesi		100.000		240.000	
Kütahya Kıptî Cizyesi		887.950	1.215.900		
Siroz ve Nevrekop Kıptî Cizyesi		1061500	1100840	1139320	1207920

¹¹¹ 370 Numaralı Mubâsebe-i Vilâyet-i Râm-ili Defteri, (937/1530), II, Ankara 2002, s.5-6.

¹¹² Baki Çakır, 1690-1748 Yılları Arasında Osmanlı Devleti'nin Merkezî Hazine Mukataatı Gelirleri, M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1991, s. 68.

¹¹³ Çakır, a.g.t., s.70-74.

Yanbolu, Göktepe, Kızılağaç ve Zağra-i Atik Kıptî Cizyesi		1673000	1730820		
İstanbul Kıptî Cizyesi		311000			
Uzuncaabad-Hasköy Kıptî Ciz.		581040	694120		577020
Vidin ve Fethü'l-İslâm		93300	199500		
Semendire ve Alacahisar		360000			
Dimetoka		145900			
Prizren		245720			
Adana, Sis ve İçil		205000			
Sugla ve İzmir Kazası		52800			
Halep Eyâleti		205000			
Sivas Eyâleti		201500			
Divrigi ve Arapgir		102500			
Kastamonu ve Kengiri		136620			
Ankara		164000			
Kayseri		68380			
Maraş, Malatya ve Ayntâb		102500			
Erzurum ve Karahisâr-ı Şarkî		341620			
Aydın, Saruhan ve Menteşe		69200	139160	139160	
Hamid-ili ve Alanya		205000			
Şam Eyâleti		102500			
Kıptî Cizyesi				479330	
Niş Kıptî				540000	

Maden kaleminde yer alan Kıptiyân cizyesine ait 1107/1695 yılında, Kıptiyan cizyesi gelirleri 260.000 kuruş (31.200.000 akçe) tahsil edilmesi kararlaştırılmış iken¹¹⁴ bunun gerçekleşmediği görülmektedir.

¹¹⁴ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde*, s.548; Raşid, *Tarih*, C.I, vr.213^a.

Tablo:7 Maden Mukataa Bürosu Gelir Türleri (akçe) ve Oranları¹¹⁵

Yıllar	Mukataa	%	Eflak-Boğdan Cizyesi	%	Eflak Cizyesi	%	Boğdan Cizyesi	%	Kıptiyân Cizyesi	%
1108/1696-1697	51092080	55.20	26181850	28.28	17018220	18.38	9163630	9.90	15291424	16.52
1110/1698-99	79649278	63.36	26181840	20.83	17018220	13.54	9163620	7.29	20002450	15.91
1113/1701-2	72844663	61.42	26181840	22.08					19572260	16.50
1114/1702-3	72916663	61.35	26181840	22.03	17018220	14.32	9163620	7.71	19748190	16.62
1118/1706-7	71403128	55.21	37615620	29.08	28452000	22.00	9163620	7.08	20321580	15.71
1122/1710	65142895	53.21	36943763	30.18					21080987	17.22
1147/1734	91602334	63.39	30054540	20.80	22200000	15.36	7854540	5.44	22853550	15.81

Osmanlı Devleti'nde belirli meslekleri bulunan ve bu meslekten para kazanan Çingenerden vergi alınıyor, bu hizmetlerini devlete karşı ifâ edenlerden ise, vergi talep edilmiyordu. Çingenerler arasında kalaycılık mesleğinin yaygın olmasından dolayı, kalaycı cemaatinden 210 hanenin 12'şer akçe bennâk resmi ödedikleri görülmektedir¹¹⁶.

Cizye için düzenli olarak her üç yılda bir “*nev-yafte yılı*” adıyla genel bir teftiş yapılmakta, ölümler kayıttan düşüldükten sonra herhangi bir nedenle gözden kaçarak deftere işlenmeyenlerle cizye mükellefi durumuna gelenler (bâliğ) “*nev-yafte*” olarak kaydedilmekteydiler. Yanbolu kadısına yazılan bir hükümde Kıptiyân aklâmından demirçeribaşı cemaatinden Mustafa v. olan nâm-ı Kıptinin ihtiyarlığından dolayı haraç defterinden ihracı yerine oğlunun “*nev yafte*” olarak yazılması istenmektedir¹¹⁷.

1272/1856 Islahat fermanıyla cizye yerine zimmi teb'adan “*bedel-i askeri*” adı altında bir vergi alınmaya başlanmıştır¹¹⁸. Aynı şekilde Kıbtîler de bu vergiye tâbi tutulmuşlardır¹¹⁹.

SONUÇ

Sonuç olarak Osmanlı Devletinde farklı bir statüye tabi tutulan Çingenerler, birbirinden farklı uygulamalar arasında, ayrı bir özellik taşıması açısından cizye mükelleflerine tanınan askerlikten muaf tutulma hakkı, bunlara da tanınmış, hatta askeri geri hizmetlerde kullanılmışlardır.

Çingenerler, Osmanlı toplumunda yaşarken halk ile hiçbir zaman bütünleşememiş, hep ayrı bir topluluk olarak kalmışlardır. Bu topluluğun Osmanlı Devle-

¹¹⁵ Baki Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, İstanbul: Kitabevi, 2003, s.100.

¹¹⁶ COA, KK-67, 488/2.

¹¹⁷ COA, KK-2473, 3/2.

¹¹⁸ M. Zeki Pakalın, “Cizye”, *Osmanlı Tarıh Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, İstanbul 1983, s.300-301.

¹¹⁹ COA, MAD-11780/18690.

ti'nde meydana getirdikleri huzursuzluklar sürekli halledilmeye çalışılmıştır. Bazen de onların çok ağır cezalara çarptırıldığını görmekteyiz. Kürek cezası vb. gibi.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Çingenele karşı devletin sistemli bir baskı ve zulüm politikası yoktur. Münferit olarak vergi tahsildarları veya başka ahaliden zulüm edenlerin bulunması durumunda sürekli olarak bu zulümlerin önlemesine yönelik olarak tedbirler aldığı görülmektedir. Sosyal yaşamda daha çok vergi alanındaki yapılan haksızlıklara yönelik belgelere yüzlerce hüküm yansımıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyal kimliklerin, etnik ve lisân âdiyetine göre değil, din esasına göre düzenlendiği bilinmektedir. Genel olarak asli unsuru oluşturan Müslüman gruplar yanında değişik alt kimliklere, dine ve mezheplere mensup olanlar gayrimüslim umûmî adı altında toplanmışlar ve İslâmın kabul ettiği semâvî dinlerin takipçileri olarak hukukî içinde yerlerini bulmuşlardır. Hukukî tanımlama Müslümana, Hıristiyan ve Yahudilere "tahammül" etme mecburiyetini beraberinde getiriyordu. Bu dine göre; sosyal yapılanma alanı dışında, aykırı bir topluluk ise, şüphesiz Çingenelelerdir. Çoğunlukla yerleşik bir hayat yaşadıkları, bir bölümü Müslüman, bir bölümü Hıristiyan olarak tanımlandıkları için Osmanlı merkezinin onlara karşı tavrı farklı olmuştur.

Bu topluluk bilincinden uzak bir şekilde Osmanlı Devletinde yaşayan Çingeneleler, hatta iki gruba ayrılmalarına rağmen bunlar hukukî bakımdan denk sayılmışlardır. Çünkü, bunlar yerleşik bir hayat tarzının asgarî müştereklerinde buluşamamışlar, sosyal hayat ve yaşayış tarzları onların dinî kimliklerinin üstüne çıkmasına müncer olmuştur. Bu durum vergi uygulamasında açıkça görülür. Mesela: Osmanlı Devleti'nde sadece Gayrimüslimlerden cizye alınırken, Kıbtî teb'anın hem zimmî, hem de Müslimlerinden cizye alınmıştır. Fakat, miktarı farklı tutulmuştur. Müslüman Çingenelelerden 22 akçe ispençe alınırken, bu miktar Gayrimüslim Çingene için 25 akçedir. Bîvelerinden yani dul kadınlarından alınan miktar ise, 6 akçedir. Öte yandan Osmanlı Devleti'nde nüfus katmanları dinî yapılanmaya göre tasnif edilmesine rağmen Çingenelelerin herhangi bir dine mensup olmamaları veya olsalar bile bunun Osmanlılar tarafından kabul görmediğidir. Bunun en bâriz örneğini ise, Çingenelelerin Müslüman veya Gayrimüslim olsun her iki gruptan da cizye alınmasıdır.

Osmanlı Devleti'nde çok geniş bir coğrafi sahaya yayılmış bulunan Çingeneleler, devlet tarafından çok sıkı bir disiplin altına alınmış olup, hukukî bakımdan da husûsî bir nizâma bağlanmışlardır. Orduda yardımcı kuvvet olarak vazife alan Çingeneleler, Rumeli'nin ele geçirilmesi sırasında yaya teşkilatının kurulması ile daha sistemli bir vazife görmeye başlamışlardır. Kanunî devrinden itibaren, bunların daha ziyâde imâr hizmetlerinde kullanıldığı görülmektedir. Buldukları coğrafi mevki itibarı ile çeşitli hizmetler gören Çingeneleler, sahillerde gemi malzemesi temini ve gemi yapımı ve tamirinde, köprü inşası ve menzillerde zahire toplanması, madenlerde, ordunun nakliye işlerinde ve devletin kalelerinin onarımlarında istihdam edilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde Çingener devletın kendileri ile ilgili hükümleri ve kendilerinin de devlet ile olan münasebetlerini kadılar vasıtasıyla sağlamaktaydılar. Bu vesileyle haksızlığa maruz kaldıklarında rahatlıkla kadıya/mahkemeye başvuruda bulunarak haklarını arayabilmekteydiler.

Çingenerlerle ilgili olarak idarî düzenlemeler, onların belli bir sistem içine alınması bakımından önemlidir. Bu durum, Çingenerlerin yaşadıkları başka ülkelerde rastlanılmayan bir özelliğe işaret eder. Hatta onların bir sancak şeklinde idarî organizasyon altına alınmaları, zamanla bu yörelerdeki yerleşik hayata geçiş ve daimî surette ikametlerini sağlayarak, toplumla entegrasyonlarında rol oynamış olmalıdır.

Osmanlı Devleti'nde Rumeli'de fethedilen yerlere Anadolu'dan ve diğer yerlerden iskân yapıldığı bilinmektedir. Buradaki iskân politikasının amacı buraların şenlendirilmesi olduğu kadar tarımsal faaliyetlerine destek verilmesiyle üretime katkı sağlanması şeklinde olmuştur. Osmanlılar döneminde Çingenerlerin yoğunlukta buldukları bölgeler Rumeli'de olduğu için, Çingenerlerin nüfusu, demografik yapısı, buldukları yerleşim birimleri ve alınan vergilerin tespiti amacıyla tahrirler yapılmıştır. Çingenerlerin ilk düzenli tahrirleri Kanuni Sultan Süleyman döneminde yapılmıştır. Bu tahrirlerde Çingenerlerin hangi kazalarda buldukları, nüfuslarıyla birlikte meslekleri ve alınan vergiler kaydedilmiştir. Bunlara ilave olarak -kanunnâmelerinde belirtildiği üzere- Çingenerlerin hangi kazalar dâhilinde dolaşacakları tespit olunmuştur.

Osmanlı Devleti'nde Çingenerlerin belirli bir meslekleri ve mekânları bulunmadığından bulunanların ise, dâimî statüde olmayıp geçici özellik taşımalarından dolayı kuvvetli bir iktisâdî yapıya sahip olmadıkları, buna bağlı olarak da refah seviyelerinin düşük olduğu söylenebilir. Çingenerlerin büyük bir çoğunluğunun göçebe bir yaşam sürmelerinden ve yerleşik olanların ise, belirli bir meslek ve düzenli bir hayatlarının olmayışından dolayı ekonomik olarak güçlü olmadıkları gözlenmektedir. Fakat Osmanlı resmî kayıtlarından öğrenebildiğimiz kadarıyla bunlardan alınan vergiler, iktisadi faaliyetlerin boyutu hakkında bilgi vermektedir. Özellikle kırsal kesimden alınan vergiler bunların refah seviyeleri hakkında bilgi edinmemizi sağlamaktadır. Bunun dışında Çingenerlerin meslekleri ve meşguliyetleri de genel yapıyı anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Nihayetinde Osmanlı Devleti'nde diğer topluluklar gibi can, mal, ırz ve namuslarının güvence altına alındığı Çingenerler, devletın himayesi altında yaşamlarını sürdürmekteydiler. Hukukî olarak bir Çingene kanunnâmesinin hazırlanması toplumun en alt katmanında yer alan bir topluluğa karşı sistematik bir idarî anlayışa sahip bir devletın tavrını belirlemek bakımından önemlidir. Bunun dışında Çingenerlerin herhangi bir sıkıntı durumunda Dîvâna müracaat ederek sorunların çözülmesi talebinin diğer kesimlere benzer şekilde uygun görülmesi Devlet anlayışının bir başka yansımasıdır.

BİBLİYOGRAFYA

I.ARŞİV KAYNAKLARI

1. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (COA)

Ali Emiri Tasnifi (AE)

nr. 2128, II. Süleyman.

nr.2923, II. Süleyman.

Cevdet Tasnifi

Dâbiliye, nr.15340, 7018, 7019.

İktisat, nr.1442

Malîye, nr. 2610, 14609.

Saray, nr.3230, 3865, 4263

İbnü'l-Emin Tasnifi (İE)

Dâbiliye, nr.829, 2516, 2622, 3345.

Kamil Kepeci Tasnifi (KK)

KK-67, 356/1.

KK-67, 488/2.

KK-67, 772/1-2.

KK-67, 811/1.

KK-67, 1258/1

KK-2473, 3/2.

Maliyeden Müdevver Tasnifi (MAD)

Nr. 180/2, 7527, 7712/1789, 9063, 10851/17165, 11780/18690, 16136, 21167.

Mühimme Defterleri (MD)

Nr. 5, 23, 85, 110.

Bâb-ı Defteri, Baş Muhasebe D.BŞM., nr.173.

Bâb-ı Defteri, Cizye Muhasebesi Kalemi (D.CMH), Nr.3925.

Bâb-ı Defteri, Maden Mukataası Kalemi, Kıbtîyan Cizyesi (D.MMK.KBC.), Dosya No:2/104.

D.BŞM.KGB, dos.52/89.

D.MMK.KBC. No:23769, s.1-5.

ML.VRD.CMH, Nr. 224, s. 4.

Tabvil Atik Divan Defteri, nr.1., s.15.

Tapu Tahrir Defterleri (TT)

TT.26, TT.120, TT.170, TT.191, TT.202, TT.206, TT.299, TT.370, TT.416

II. YAYIMLANMIŞ ARŞİV VESİKALARI

3 Numaralı Mübimme Defteri, Ankara 1993.

370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-ili Defteri, (937/1530), II, Ankara 2002

III. KAYNAK ESERLER

“Kıptıyan Vergisinin Suret-i Tahsili Hakkında Nizamnâme”, *Düstur*, Cild-i Sâni, 1. Tertip, Cilt II, ss.34-38.

DEFTERDAR SARI MEHMED PAŞA; *Zübde-i Vekayiât, Tablil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, Haz. Dr. Abdülkadir Özcan, Ankara: TTK Yay., 1995.

EVLİYA ÇELEBİ; *Seyahatnâme*, VIII, Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankoff, İstanbul:Yapı-Kredi Yay., 2003.

RAŞİD MEHMED EFENDİ; *Tarih-i Raşid, I-II, V*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1282.

IV. ARAŞTIRMA ve İNCELEMELER

“Haraç” [Osmanlı Devleti], *DİA*, XVI, 90.

AKGÜNDÜZ, Ahmed; *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tablilleri*, I-II, İstanbul 1990.

-----; *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tablilleri*, VI, İstanbul 1992.

AYBET, G.; *Avrupalı Seyyabların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları:1530-1699*. İstanbul: İletişim Yay., 2003.

BARCAN, Ömer Lütü; *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları, Kanunlar, I*, İstanbul: İ.Ü. İktisat Fak. Yay., 1943.

ÇAKIR, Baki; *1690-1748 Yılları Arasında Osmanlı Devleti'nin Merkezî Hazine Mukataa Gelirleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1991.

-----; *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, İstanbul: Kitabevi, 2003.

DEVELİOĞLU, Ferit; *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 13. Baskı, İstanbul: Aydın Kitabevi Yay., 1996.

EMECEN, Feridun M.; “Bedel”, *DİA*, V, 301.

-----; *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara: TTK Yay., 1989.

ERCAN, Yavuz; *Osmanlı İmparatorluğunda Bulgarlar ve Voynuklar*, Ankara: TTK Yay., 1986.

- FRASER, Angus; *Avrupa Halkları: Çingener*, Çeviren: İlkin İnanç, İstanbul: Homer Yay., 2005.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib; “Çingener”, *İ.A.*, III, 420-426.
- İLHAN, Mehdi; *Amid (Diyarbakır)*, Ankara: TTK Yay., 2000,
- İNALCIK, Halil; “Cizye”, *DİA*, VIII, 45-48.
- ; “Filori”, *DİA*, XIII, 106-107.
- ; “Osmanlılar’da Raiyyet Rüsûmu”, *Belleten*, XXIII, (1959), 575-610.
- ; “Şikâyet Hakkı: ‘Arz-i Hâl ve ‘Arz-i Mahzar’lar”, *Ekler, Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adâlet*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000, s.49-71.
- ; “Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri”, *Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi*, 2. Baskı, İstanbul 1996.
- KAYA, Remzi; “Ehl-i Kitap”, *DİA*, X, 516-519.
- KAYNAR, Reşat; *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, 2. Baskı, Ankara: TTK Yay., 1985.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S.; *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 1994.
- MARUSHIAKOVA, E.-V. Popov; *Gypsies in the Ottoman Empire: A Contribution to the History of Balkans*; Centre de recherches tsiganes, University of Hertfordshire Press, 2001
- NEDKOFF, Boris Christoff; “Osmanlı İmparatorluğunda Cizye”, Çev. Şinasi Altundağ, *Belleten*, VIII/32, (1944), s.559-652.
- ORHONLU, Cengiz; *Osmanlı İmparatorluğu’nda Şebircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar*, Derleyen: Salih Özbaran, İzmir 1984.
- ; *Osmanlı İmparatorluğunda Derbend Teşkilâtı*, 2. Baskı, İstanbul: Eren Yay., 1990.
- ÖZEL, Oktay; “Avarız ve Cizye Defterleri”, *Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik*, Derleyenler: Prof. Halil İnalçık, Prof. Şevket Pamuk, Ankara: DİE Yay., 2000, s.35-50.
- ÖZKAN, Ali Rafet; “Çingene Hayat Tarzı ve İnancı”, *Akademik Araştırmalar*, Sayı:4, Erzurum 1997, s.80-86.
- ÖZTÜRK, Said : *Tanzîmât Döneminde Bir Anadolu Şehri: Bilecik*, İstanbul: Kitabevi, 1996.
- PAKALIN, Mehmet Zeki; “Cizye”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, İstanbul 1983, s.297-302.
- ; “İспенç”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, İstanbul: MEB Basımevi, 1983, s.88.
- REDHOUSE, Sir James W.; *A Turkish and English Lexicon (Türkçeden İngilizçeye Lugat Kitabı)*, 2. Edition, İstanbul: Çağrı Yay., 1992,

SAHİLLİOĞLU, Halil; “Avârız”, *DİA*, IV, 108-109.

SERTOĞLU, Midhat; “İspençe”, *Osmanlı Tarih Lûgati*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1986, s.164.

ŞENER, Abdüllatif; *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, İstanbul: İşaret Yay, 1993.

ŞERİFGİL, Enver M.; “XVI. Yüzyılda Rumeli Eyâletindeki Çingeneler”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı:15, (1981), s.117-144.

TABAKOĞLU, Ahmet; *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul: Dergah Yay., 1985.

-----; *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul: Dergâh Yay., 1994.

Zanaatkârlar Kanunu, (Kanun-nâme-i Ehl-i Hiref), Haz.Abdullah Uysal Ankara:Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1982.